

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

THOMAS NAGEL

Çeviren: Hakan Gündoğdu

Her Şey Ne Anlama Geliyor

Felsefeye Küçük Bir Giriş

say

Belli başlı ilgi alanları siyaset felsefesi, ahlak felsefesi, hukuk, bilgi felsefesi ve zihin felsefesi olan Thomas Nagel'in (d. 1937) elinizdeki bu kitabı özgün olarak ilk defa Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanmış ve yirmi dile çevrilmiştir.

Her şeyden önce, kitap Sokrates'in "sorgulanmamış bir yaşam" dediği şeye karşı dikkate değer bir meydan okuma içeriyor ve felsefi sorgulamanın temel soruları üzerinde duruyor: Gerçekten hür iradeye sahip miyiz? Niçin ahlaklı olmalıyız? Nasıl adil olabiliriz? Zihnimiz ile beynimiz arasındaki ilişki nedir? Ölüm nedir? Yaşamlarımızın bir önemi var mıdır?

Sorgulayan zihinlere bir rehber olması bakımından ideal bir kitap olan *Her Şey Ne Anlama Geliyor?* okuyucuyu kendisi ve dünya hakkında düşünmeye teşvik ediyor. Üstelik, kitabın felsefi konularda "derinlik" ve "açıklık" gibi çoğu zaman birbiriyle uzlaşmaz görünen iki özelliği bir arada içermesi de okuyucuya kendi başına düşünme konusunda yardımcı oluyor.

internet satış
saykitap.com

12,50 TL

ISBN 978-605-02-0741-5

SAY YAYINLARI

🌐 sayyayincilik.com
f facebook.com/sayyayinlari
t twitter.com/sayyayinlari
📷 instagram.com/sayyayincilik

Thomas Nagel 1937 yılında Belgrad’da, Alman-Yahudi bir ailede doğdu; 1939’da ailesiyle birlikte ABD’ye göç etti. Cornell ve Oxford Üniversitelerinde felsefe eğitimi aldıktan sonra Harvard Üniversitesi’nde felsefe doktorası yaptı. Kaliforniya, Berkeley ve Princeton Üniversitelerinde çalışan Nagel akademik çalışmalarına New York Üniversitesi’nde devam etmektedir. *The View From Nowhere* (1986), *Equality and Partiality* (1991), *The Last Word* (1997) ile *Zihin ve Evren* (2012) eserlerinden bazılarıdır.

Hakan Gündoğdu 1969’da İstanbul’da doğdu. Lisans (1992), yüksek lisans (1995) ve doktorasını (2003) Dokuz Eylül Üniversitesi’nde tamamladı. Dokuz Eylül Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi’nde felsefe bölümünde görev yapan Gündoğdu akademik çalışmalarını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi felsefe bölümünde sürdürmektedir. Kai Nielsen, J. P. Sartre, Michel Foucault, Thomas Nagel, Muhammed İkbal, John Dewey gibi filozoflar üzerine ve hür irade problemi, determinizm, evrimci etik, hümanizm, varoluşçuluk gibi çeşitli felsefi konular üzerine çalışmaktadır. Gündoğdu, *John Dewey’de Felsefe, Deneyim ve Yöntem* (2018) başlıklı bir kitabın yazarıdır.

THOMAS NAGEL

Her Şey Ne Anlama Geliyor ?

Felsefeye Küçük Bir Giriş

İngilizceden çeviren:
Hakan Gündoğdu

Say Yayınları

Felsefe

Her Şey Ne Anlama Geliyor? / Thomas Nagel

Özgün adı: *What Does It All Mean? A Very Short Introduction to Philosophy, First Edition*

© 1987, Thomas Nagel

Türkçe yayın hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0741-5

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Hakan Gündoğdu

Yayın koordinatörü: Levent Çeviker

Yayıma hazırlayan: Eda Okuyucu

Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık

Topkapı-İstanbul

Tel.: (0212) 501 37 63

Matbaa sertifika no: 36305

1. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN SUNUŞU	7
1. GİRİŞ	11
2. HERHANGİ BİR ŞEYİ NASIL BİLİYORUZ?	15
3. DİĞER ZİHİNLER	25
4. ZİHİN-BEDEN PROBLEMİ.....	33
5. KELİMELERİN ANLAMI	41
6. HÜR İRADE	49
7. DOĞRU VE YANLIŞ.....	59
8. ADALET	73
9. ÖLÜM	83
10. YAŞAMANIN ANLAMI	89

ÇEVİRENİN SUNUŞU

Kitabın yazarı Thomas Nagel (d. 1937) New York Üniversitesi'nde felsefe ve hukuk profesörüdür. Günümüzün tanınmış filozoflarından olan Nagel'in belli başlı ilgi alanları siyaset felsefesi, ahlak felsefesi, hukuk, bilgi felsefesi ve zihin felsefesidir. Felsefenin ifade özgürlüğü, çocuk düşürme, savaş hukuku gibi çağdaş sorunlara uygulanmasıyla ilgilenen Nagel, aynı zamanda bu konuları felsefenin ilgi alanı olarak ele alan *Philosophy and Public Affairs* (Felsefe ve Kamusal Meseleler) dergisinin kurucularından biri ve *The Possibility of Altruism* (Özgeciliğin İmkânı; 1970), *Mortal Questions* (Büyük Sorular; 1979), *The View From Nowhere* (Hiçbir Yerden Bakış; 1986), *Equality and Partiality* (Eşitlik ve Tarafgirlik; 1991), *Other Minds* (Diğer Zihinler; 1995), *The Last Word* (Son Söz; 1997) gibi kitapların da yazarıdır.

Nagel'in elinizdeki bu kitabı ise özgün olarak ilk defa Oxford University Press'in VSI serisi kapsamında yayımlanmış ve Çince, Rusça, Portekizce, İtalyanca, Fransızca, Almanca ve İbranice dahil bugüne kadar yirmi dünya diline çevrilmiştir. Kitabın bu denli ilgi görmesinin önemli sebepleri var.

Her şeyden önce kitap Sokrates'in "sorgulanmamış bir yaşam" dediği şeye karşı dikkate değer bir meydan okuma içeriyor; felsefenin boş bir şey olmadığını, tersine yaşamlarımı-

zın ne anlama geldiğini anlama yolunda bir anahtar olduğunu gösteriyor. Bu nedenle Nagel burada felsefi sorgulamanın temel soruları üzerinde duruyor: Gerçekten hür iradeye sahip miyiz? Niçin ahlaklı olmalıyız? Nasıl adil olabiliriz? Zihnimiz ile beynimiz arasındaki ilişki nedir? Ölüm nedir? Hayatlarımızın bir önemi var mıdır?

Nagel'in tüm bu sorularla göstermeye çalıştığı şey, felsefe öğrenmeye başlamanın en iyi yolunun doğrudan felsefenin soruları üzerinde düşünmek olduğudur. Bir başka deyişle kitabın önemi sadece içeriğinden kaynaklanmıyor. Kitapta yer alan dokuz problemin hem ele alınış hem de dile getiriliş biçimleri oldukça dikkat çekici. Nagel, kitapta felsefenin temel sorularına ilişkin kendi yanıtlarını açıkça ifade etmiş olmasına karşın, bu temel soruları cevapları bakımından açık uçlu sorular olarak bırakmaya özen göstererek okuyucunun alternatif çözümleri gözden geçirmesini sağlıyor ve onu felsefenin özgün soruları üzerinde kendi başına düşünmesi için cesaretlendiriyor. Kitapta çoğu felsefeye giriş kitabının yaptığı-ğının tersine, problemleri okuyucunun kendi problemleri olarak algılamasını sağlayarak felsefeyi ilgi çekici hale getirecek bir üslup kullanılıyor. Böylece de sonuçta, kitapta ele alınan problemler hakkında okuyucu kendi sonuçlarına ulaşmaya teşvik ediliyor.

Nagel'in felsefi "-izm"lere ve filozof isimlerine değinmeden sadece felsefe problemlerine yönelerek kaleme aldığı bu kitabın aynı zamanda felsefi konularda "derinlik" ve "açıklık" gibi çoğu zaman birbiriyle uzlaşmaz görünen iki özelliği bir arada içermesi ise okuyucuya kendi başına düşünme konusunda yardımcı oluyor.

Tüm bu nedenlerden dolayı, Nagel'in hacim bakımından küçük ama içerik ve işlev bakımından son derece önemli olan bu kitabının Türkçeye kazandırılması gerekiyordu. Elimiz-

den geldiği ölçüde bunu yapmaya çalıştık. Takdir, okumaya ve okudukları üzerinde düşünmeye istekli ve meraklı Türk okuyucusunundur. Kitabının Türkçe çevirisinin yayımlanmasından memnuniyet duyacağını bildirerek bana cesaret veren Prof. Dr. Thomas Nagel'e ve Türk düşünce hayatının özgün eserler kadar çeviri etkinliklerine de gereksinimi olduğu bilincini aşilayarak çeviri etkinliğine ilgi duymamı sağlayan Prof. Dr. Veli Urhan ile emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Rami Ayas hocalarıma teşekkür etmek benim için zevkli bir ödevdir.

Son olarak kitabın bu yeni baskısıyla ilgili olarak bir noktayı belirtmem gerekiyor: Çevirisi Türkiye'de ilk çıktığından bu yana okuyucunun ilgisini ve beğenisini kazanmış olan kitap başlangıç düzeyindeki felsefeye giriş kitapları arasında belli bir yer edinmiş olmasına karşın, okuyucu tarafından aranıyor fakat baskısı tükendiği için bulunamıyordu. Bu nedenle Say Yayınları'nın kıymetli mensuplarına ve özellikle de yayın koordinatörü Levent Çeviker Bey'e hem okuyucu hem de kendi adıma en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

30 Mayıs 2019, Ankara
Doç. Dr. Hakan Gündoğdu
AHBV Üniv., Edebiyat Fak.
Felsefe Tarihi Anabilim Dalı

GİRİŞ

Bu kitap felsefeye yeni başlayanlar için kısa bir giriş niteliğinde. İnsanlar genellikle ancak üniversiteye gitmeye başladıklarında felsefeyle ilgilenirler; sanırım bu kitabın okuyucularının da çoğu yaşları itibarıyla ya üniversite çağındaki gençler ya da daha yaşlı fakat konuya ilgi duyan kimselerden oluşacak. Ancak bunun konunun mahiyetiyle hiçbir ilişkisi yok ve eğer kitap, teorik tartışmalar ve soyut düşüncelerden zevk alan zeki lise öğrencilerinin de ilgisini çekerse ve kitabı okurlarsa bu beni son derece memnun eder. Çözümleme yeteneğimiz çoğu zaman oldukça gelişmiştir; insanların çoğu aşağı yukarı on dört yaş civarında kendi başlarına felsefe problemleri –gerçekten neyin var olduğu, herhangi bir şeyi bilip bilemeyeceğimiz, bir şeyin gerçekte doğru ya da yanlış olup olmadığı, yaşamın herhangi bir anlamının bulunup bulunmadığı, ölümün bir son olup olmadığına ilişkin problemler– üzerinde düşünmeye başlar. Binlerce yıldır bu problemler hakkında yazılar yazılmaktadır; fakat felsefenin işlenmemiş taze malzemesi geçmişte yazılıp çizilenlerden değil, doğrudan dünyadan ve bizim dünyayla olan ilişkimizden doğar. Zaten bu problemlerin zaman içinde onlar hakkında hiçbir şey okumamış insanların zihninde sürekli olarak yeniden ortaya çıkmasının nedeni de budur. Bu kitapta, ne geçmişin

büyük felsefe yapıtlarını ne de onların kültürel arka planını tartışacağım. Felsefenin özü düşünen insan zihninin doğal olarak bir bilmece gibi karmaşık bulduğu belli, kaçınılmaz sorularda yatar; felsefeyi öğrenmenin en iyi yolu ise doğrudan bu sorular üzerinde düşündürmektir. Bir defa bunu yaptığınızda, aynı problemleri çözmeye uğraşmış başkalarının çalışmaları değerlendirmek ve takdir etmek açısından artık eskisinden daha iyi bir konumda olursunuz.

Felsefe bilimden ve matematikten farklıdır. Felsefe, bilimin gözlem ve deneye güvenmesinden ayrı olarak sadece düşünceye dayanır. Felsefenin matematikten farklı olarak biçimsel kanıtlama yöntemleri yoktur. Felsefe yalnızca sorular sorarak, düşünceleri tartışıp test ederek, aleyhlerindeki olası deliller üzerinde düşünerek ve kavramlarımızın gerçekte nasıl iş gördüğünü sorgulayarak yapılır.

Felsefenin başlıca ilgisi, her gün üzerinde fazla düşünmeden kullandığımız alışlageldik fikirleri anlamak ve sorgulamaktır. Bir tarihçi geçmiş belirli bir zaman diliminde neler olup bittiğini sorabilir. Bir filozof ise şöyle sorar: “Zaman nedir?” Bir matematikçi sayılar arasındaki ilişkileri inceleyebilir. Bir filozof ise, “Sayı nedir?” diye sorar. Bir fizikçi atomların neden yapıldığını ya da yer çekimi yasasının nasıl açıklanacağını sorarken, bir filozof zihnimizin dışında bir şeylerin var olduğunu nasıl bilebileceğimizi soracaktır. Bir psikolog çocukların dili nasıl öğrendiklerini sorabilir. Oysa bir filozof “Bir sözcüğe anlam kazandıran şey nedir?” diye soracaktır. Herhangi biri, bir filmi bilet almayarak, kaçak yoldan ücretini ödmeden izlemenin yanlış olup olmadığını sorabilir. Ama bir filozof “bir eylemi yanlış ya da doğru kılan şeyin ne olduğunu” sorar.

Zamanımızın çoğunu alan doğru, yanlış, dil, bilgi, sayı, zaman kavramları olmadan yaşamda pek bir ilerleme sağla-

yamazdık. Oysa felsefe sayesinde bu kavramların kendilerini sorguluyoruz. Amaç, dünya ve kendimiz hakkında biraz daha derin bir anlayışa ulaşmak. Şu var ki, bu hiç de kolay bir şey değil. Ne kadar temel kavram sorgulamaya çalışıyorsanız, o kadar az aletle çalışmak zorundasınız demektir. Bir başlangıç noktası ya da varsayım olarak alabileceğiniz fazla bir şey yoktur. Bu yüzden felsefe biraz baş döndürücü, sersemletici bir faaliyettir ve sonuçlarının çok azı uzun süre itiraz edilmeden devam eder. Felsefeyi öğrenmenin en iyi yolunun felsefeye has özgül sorular üzerinde düşünmek olduğuna inandığım için felsefenin genel mahiyeti hakkında fazla bir şey söylemeye çalışmayacağım. İnceleyeceğimiz dokuz problem şunlar:

Zihnimizin dışındaki dünyanın bilgisi,
 Kendi zihnimizin dışındaki diğer zihinlerin bilgisi,
 Zihin ve beyin arasındaki ilişki,
 Dilin nasıl mümkün olduğu,
 Hür iradeye sahip olup olmadığımız,
 Ahlakın temeli,
 Hangi eşitliksizliklerin adil olmadığı,
 Ölümün mahiyeti,
 Yaşamın anlamı.

Bunlar sadece seçilmiş olan sorular; bunlar dışında daha pek çok başka soru var.

Burada söyleyeceklerim bu problemler hakkında benim kendi bakış açımı yansıtacak ve zorunlu olarak da çoğu filozofun düşündüğü şeyi temsil etmeyecektir. Zaten büyük olasılıkla çoğu filozofun bu sorular hakkında düşündüğü tek bir şey yoktur: Filozoflar anlaşmazlık içindedirler ve her felsefi sorunun da ikiden fazla cevabı vardır. Benim kişisel görüşüm odur ki, şu ana kadar bu felsefi problemlerin çoğu çözülmüş değildir ve belki de bazıları hiçbir zaman çözülemeyecektir.

Fakat burada mesele onlara cevaplar vermek değil –hatta doğru olduğunu dūřundūęum cevaplar vermek bile değil– sadece hazırlık seviyesinde olmak üzere, onları kendi problemlerinizi gibi görüp üzerlerinde dūřünüp taşınabilesiniz diye sizleri bu problemlerle tanıştırmaktır. Birçok felsefi kuramı öğrenmeden önce, bu kuramların cevap vermeye çalıştıkları felsefi sorular hakkında kafa yormak çok daha iyidir. Bunu yapmanın en iyi yolu ise bazı olası çözümlere bakmak ve onlarda neyin yanlış olduğunu görmektir. Bana gelince, genellikle soruları cevaplamadan, onları cevapları bakımından ucu açık sorular olarak bırakacağım. Ancak cevapları hakkında ne dūřundūęümü söylesem bile, ikna edici bulmadığınız sürece söylediklerime inanmak için bir nedeniniz olmayacaktır.

Günümüzün ve geçmişin büyük filozoflarından seçilmiş metinleri içeren birçok harika giriş kitabı vardır. Elinizdeki bu küçük kitap onların yerine geçecek türden bir kitap değil. Bu kitabın yalnızca konuya olabildiği kadar açık ve doğrudan bir ilk değerlendirme sunmasını umuyorum. Eğer bu kitabı okuduktan sonra ikinci bir değerlendirmede bulunmaya karar verirsiniz, bu sorulara ilişkin olarak benim burada söylediklerimden çok daha fazla söylenecek şey olduğunu göreceksiniz.

HERHANGİ BİR ŞEYİ NASIL BİLİYORUZ?

Eğer bu soru üzerinde düşünürseniz, zihninizin içinde olanların emin olabileceğiniz yegâne şey olduğunu görürsünüz.

Neye inanırsanız inanın –ki bu güneş, ay ve yıldızlar, içinde yaşadığınız ev, beraber yaşadığınız komşularınız veya tarih, bilim, başka insanlar ve hatta kendi bedeninizin varlığı hakkında olsun fark etmez– inandığınız her şey tecrübelerinize, düşüncelerinize, duygularınıza ve duyu izlenimlerinize dayanır. İster elinizdeki kitaba bakın veya ayağınızın altındaki döşemeyi hissedin, ister George Washington’ın Birleşik Devletler’in ilk başkanı veya suyun H_2O olduğunu anımsayın, doğrudan doğruya elde edebileceğinizin hepsi budur. Bundan başka her şey sizden ve tecrübelerinizden, düşüncelerinizden çok ötede olup size sadece onlar aracılığıyla ulaşır.

Genelde ayağınızın altındaki döşemenin ya da pencerenin dışındaki ağacın veya kendi dişlerinizin varlığından kuşku duymazsınız. Aslında çoğu zaman bu şeylerin farkında olmanızı sağlayan zihinsel haller üzerine düşünmezsiniz bile: Doğrudan onların farkına varıyormuşsunuz gibi gelir. Fakat gerçekten var olduklarını nereden biliyorsunuz?

Eğer orada, dışarıda ışığı gözlerinize getiren ya da yansıtan ve görsel tecrübelerinize neden olan bir şeyler var olmadığı

sürece binaları, yıldızları ya da insanları göremeyeceğiniz için sizin dışınızda fiziksel bir dünya var olması gerektiğini öne sürmeyi denerseniz, yanıt açıktır: Bunu nasıl biliyorsunuz? Bu, yalnızca dış dünya ve sizin onunla ilişkiniz hakkındaki bir başka iddiadır ve duyularınızın tanıklığına dayandırılmak zorundadır. Fakat görsel tecrübelerinizin nasıl nedenlendiği hakkındaki bu spesifik tanıklığa, ancak dış dünya hakkında size bilgi verecek zihin içeriklerinize genellikle önceden beri güvenebiliyorsanız güvenebilirsiniz. Buysa kesinlikle sorgulanması gereken bir şeydir. Eğer izlenimlerinize başvurarak onların güvenilirliğini ispatlamayı denerseniz bir kısır döngüye girer ve herhangi bir yere varamazsınız.

Gerçekten de, eğer tüm bu şeyler sadece sizin zihninizde var olsaydı –dışarıda gerçek dünya olarak düşündüğünüz her şey sadece asla uyanamayacağınız muazzam bir rüya ya da bir halüsinasyon olsaydı– size farklı görünürler miydi? Eğer böyle bir şey olsaydı, şurası kesin ki bu, içinde uyanacağınız “gerçek” bir dünyanın var olmadığı anlamına geldiği için hiçbir zaman bu muazzam rüyadan, rüya gördüğünüz herhangi bir uykudan uyanabildiğiniz gibi uyanamazdınız. Bu yüzden, kesinlikle normal bir rüya veya halüsinasyona benzemezdi. Rüyalar hakkında alışlagelen şekilde düşündüğümüzde biliriz ki, rüyalarında insanlar adam öldürmek için ellerinde elektrikli bir testere ile Kansas sokaklarında bir baştan öbürüne koşuyor olsalar bile, rüyalar aslında gerçek bir evde ve gerçek bir yatakta yatmakta olan insanların zihninde olup biter. Aynı zamanda biz normal rüyaların, uykusu esnasında rüya gören kişinin beyinde olup bitenlerle bağlı olduğunu da varsayarız.

Fakat bütün tecrübeleriniz kendisi dışında bir dış dünyanın var olmadığı muazzam bir rüyaya benzeyemez mi? Olup bitenin bu olmadığını nasıl bileceğiz? Eğer bütün tecrübe-

leriniz böyle bir rüya ise, bu durumda bir dış dünyanın var olduğunu kendinize ispatlamak için kullanmayı denediğiniz herhangi bir tanıklık yalnızca bu rüyanın bir parçası olacaktır. Eğer masanın üzerine vurur veya kendinizi çimdiklerseniz bir ses duyar veya bir acı hissedersiniz; ama bu sadece zihninizin içinde olup biten pek çok şeyden biridir. Bu şekilde hareketin bir yararı yoktur: Eğer zihninizin içinde olanın sizi zihninizin dışında olana götürüp götürmeyeceğini bulmak istiyorsanız, bir cevap bulmak için şeylerin –zihninizin içinden– size nasıl göründüklerinden yola çıkamazsınız.

O halde başka bir hareket noktası var mıdır? Herhangi bir şey hakkındaki bütün tanıklığınız –ister algı formunda olsun, ister kitapların ve diğer insanların şهادeti ya da bellek ile olsun– sonuçta zihniniz aracılığıyla ortaya çıkmak zorundadır; buysa zihninizin içinde var olanın dışında hiçbir şeyin var olmadığına farkında olmanıza ilişkin her şeyle tamamen tutarlıdır.

Öyle ki, bir bedeniniz ve bir beyniniz olduğu hakkındaki inançlarınız yalnızca duyularınızın tanıklığı aracılığıyla oluştuğu için, gerçekte bir bedeninizin ve bir beyninizin var olması bile mümkündür. Beyninizi hiç görmediniz, sadece herkesin bir beyne sahip olduğunu varsayıyorsunuz; fakat beyninizi görmüş olsaydınız veya onu gördüğünüzü düşünmüş olsaydınız bile, bu yalnızca bir başka görüsel tecrübe olurdu. Belki de var olan yegâne şey tecrübenin öznesi olan sizsinizdir ve fiziksel bir dünya yoktur; yani ne yıldızlar, ne dünya ne de fiziksel varlıklar olarak başka insanlar vardır. Belki de herhangi bir mekân da var değildir.

Buradan çıkarılacak en radikal sonuç zihninizin var olan yegâne şey olduğudur. Bu görüşe *tekbencilik* denilir. Bu oldukça kasvetli bir görüştür ve birçok insan tarafından kabul edilmez. Okumakta olduğunuz düşüncelerimden de görebili-

leceğiniz gibi, tekbenciliği ben de benimsemiyorum. Zaten eğer bir tekbenci olsaydım, benim dışımda onu okuyacak birileri olduğuna inanmadığım için büyük olasılıkla bu kitabı yazıyor olmazdım. Diğer yandan, belki de kitabın içinde, onun basılmış görünüşü hakkındaki izlenimlere, onu okuyup da bana tepkilerini bildiren insanların izlenimlerine ve bunun gibi şeylere yer vermek suretiyle iç âlemimi daha ilginç kılmak için onu yazardım. Yine bir ihtimal, eğer şanslıysam krallığın izlenimlerini bile alabilirdim.

Belki de siz bir tekbencisiniz: Bu kitabı, kendi zihninizin bir ürünü olarak gördüğünüz için, onu okudukça kendi tecrübenizde var olacaksınız. Kesin olan şu ki, söyleyebileceğim hiçbir şey size benim gerçekten var olduğumu ya da bu kitabın fiziksel bir nesne olarak var olduğunu ispatlayamaz.

Öte yandan var olan yegâne şey olduğunuz sonucuna varmak elinizdeki tanıklığın gösterdiğinden daha fazla bir şeydir. Zihninizin içinde olanlara dayanarak zihninizin dışında bir dünyanın var olmadığını bilemezsiniz. Belki de doğru sonuç tecrübelerinizin ve izlenimlerinizin ötesinde olan herhangi bir şeyi bilmediğiniz gibi daha ılımlı bir sonuçtur. Dış bir dünya var olabilir de var olmayabilir de; eğer varsa size görüldüğünden tamamen farklı da olabilir aynı da olabilir: Bunu bilmenizin bir yolu yoktur. Bu görüşe *dış dünya hakkındaki şüphencilik* denilir.

Bundan daha güçlü bir şüphencilik formu bile mümkündür. Elinizde olan yegâne şey zihninizin belleğinizdeki izlenimlerinizi de içeren şimdiki içerikleri olduğu için, benzer deliller sizin geçmiş varlığınız ve tecrübeleriniz hakkında bile herhangi bir şey bilmediğinizi gösterir gibidir. Eğer zihninizin dışındaki dünyanın şu an var olduğundan emin olamıyorsanız, kendinizin şu andan önce var olmuş olduğunuzdan nasıl emin olabilirsiniz? Yalnızca birkaç dakika önce varlığa

gelmediğinizi, mevcut anılarınızın hepsini yalnızca bu anda edinmediğinizi nasıl biliyorsunuz? Birkaç dakika önce varlığa gelmediğinizin yegâne kanıtı insanların ve belleklerinin nasıl meydana geldiğine ilişkin inançlara dayanır ki bunlar da bir sonraki adımda geçmişte neler olduğu hakkındaki inançlara güvenmeye dayanır. Fakat geçmişte var olduğunuzu ispatlamak için böyle inançlara güvenmek yine bir kısır döngü içinde kalmak demektir. Zira bu durumda geçmişin gerçekliğini ispatlamak için geçmişin gerçekte var olduğunu varsayıyorsunuzdur.

Öyle görünüyor ki, şu anki zihin içerikleriniz dışında varlığından emin olabileceğiniz hiçbir şey yoktur. Yine öyle görünüyor ki, bu durumdan kurtulmak için yapmaya çalışacağınız her akıl yürütme, ispatlamaya çalıştığınız şeyi, yani zihninizin ötesinde bir dış dünyanın var olduğunu varsaymak zorunda kalacağı için başarısız olacaktır.

Söz gelimi, diyelim ki dışsal nedenlere dayalı bazı açıklamalar var olmadan bütün bu tecrübelerle sahip oluyor olmanız size inanılmaz geldiği için bir dış dünyanın var olması gerektiğini ileri sürüyorsunuz. Şüpheli böyle bir şeye iki şekilde yanıt verebilir: 1. Dışsal nedenler var olsalar bile tecrübenizin içeriklerinden yola çıkarak bu nedenlerin neye benzediklerini nasıl bilebilirsiniz? Onların hiçbirini doğrudan gözlemlemediniz. 2. Her şeyin bir açıklaması olması gerektiği düşüncenizin dayanağı nedir? Dünyaya ilişkin felsefi olmayan sıradan tasarınız açısından zihninizde olagelen süreçlerin, en azından kısmen, kendileri dışındaki başka şeyler tarafından nedenlendiği doğrudur. Fakat eğer anlamaya çalıştığınız şey zihninizin dışındaki dünya hakkında herhangi bir şeyi nasıl bildiğiniz ise, bunun doğru olduğunu varsayamazsınız. Sadece zihninizin içinde olana bakarak böyle bir ilkeyi ispatlamanın bir yolu yoktur. Bu ilke her ne kadar size makul gelse

de, dış dünya söz konusu olduğunda da geçerli olduğuna inanmak için bir nedeniniz var mıdır?

Bilim, bu sorunun yanıtlanmasında ilk bakışta bize yardım edebilirmiş gibi görünse de edemez. Zira sıradan bilimsel düşüncede dünyanın bize ilk görünüş şeklinden onun gerçekte neye benzediğine ilişkin farklı bir tasarıma geçmek için genel açıklama ilkelerine güveniriz. Görünüşleri, görünüşlerin ötesinde olan bir gerçekliği, doğrudan gözlemleyemeyeceğimiz bir gerçekliği betimleyen bir kuram ile açıklamaya çalışırız. Fizik ve kimya etrafımızda gördüğümüz her şeyin gözle görünmeyen küçük atomlardan oluştuğu sonucuna bu şekilde varır. Dış dünyaya olan inancın da atomlara olan inancın sahip olduğu gibi, aynı türden bir bilimsel desteğe sahip olduğunu ileri sürebilir miyiz?

Şüphelinin yanıtı, bilimsel akıl yürütme sürecinin öteden beri sorulmakta olan aynı şüpheli probleme gelip dayanmasıdır: Bilim, tıpkı algının zayıf olması kadar zayıftır. Zihnimiz dışındaki dünyanın, gözlemlerimizin sağlam bir kuramsal açıklaması olan düşüncelerimize karşılık geldiğini nasıl bilebiliriz? Eğer duyu tecrübelerimizin dış dünyayla ilişkileri bakımından güvenilir olduğunu ortaya koyamazsak bilimsel kuramlarımıza güvenebileceğimizi düşünmemiz için de bir neden yoktur.

Bu soruya oldukça farklı bir başka yanıt daha vardır. Bazıları, şimdiye kadar hiç kimsenin keşfedemediği bir dışsal gerçeklik düşüncesini anlamsız buldukları için, söz etmekte olduğum türden radikal bir şüpheciliğin de anlamsız olduğunu ileri sürer. Buradaki argüman, örneğin bir rüyanın uykuda olduğumuzu keşfetmek için uyanabileceğimiz bir şey, bir halüsinasyonun da başkalarının (ya da daha sonra kendinizin) onun gerçekte var olmadığını kavrayabileceği bir şey olması gerektiğidir. Gerçeklikte karşılığı bulunan görünüşler ve izle-

nimler, gerçeklikte karşılığı bulunmayan başka izlenim ve görünüşlerle karşıtlık içinde olmalıdırlar; aksi takdirde görünüş ve gerçeklik arasındaki karşıtlık anlamsızlaşır.

Bu görüşe göre, asla uyanamayacağımız bir rüya idesi, gerçekte kesinlikle bir rüya idesi değildir: Bir rüya idesi, gerçeklik hakkında –içinde yaşadığımız gerçek dünya hakkında– bir idedir. Var olan şeyler hakkındaki idelerimiz yalnızca gözlemleyebileceğimiz şeyler hakkındaki idelerimizdir. (Bu görüşe kimi zaman *doğrulamacılık* denilir.) Bazen gözlemlemimizde yanılabiliriz; ancak bu, örneğin bir rüyadan uyanışınızın farkına vardığınızda ya da bir yılan olduğunu düşündüğünüz şeyin sadece çimenlerin üzerindeki bir gölge olduğunu kavradığınızda olduğu gibi, yanlış gözlemlerimizin başka gözlemlerle düzeltilebilmesi demektir. Şeylerin nasıl olduğu hakkında (size ya da başka birisine ait) doğru bir görüş olanağının bulunmadığı bir durumda, dünya hakkındaki izlenimlerinizin doğru olmadığına ilişkin düşünceniz anlamsızdır.

Eğer durum bu ise, şüpheci var olan yegâne şeyin kendi zihni olduğunu tasarlayabileceğini düşündüğünde kendi kendini aldatıyordur. Şüpheci kendini aldatmaktadır; çünkü birisi fiziksel dünyanın var olmadığını gözlemleyemediği sürece, fiziksel dünyanın var olmadığı doğru olamaz. Şüphelinin tasarlamaya çalıştığı şey ise, tam anlamıyla herhangi bir şeyi gözlemleyecek kendisi dışında hiç kimsenin bulunmadığı ve kendisinin gözlemleyebileceği her şeyin de zihninin içindekilerden başka bir şey olmadığıdır. Öyleyse tekbencilik anlamsızdır. Tekbencilik dış dünyayı izlenimlerimin bütünlüğünden çıkarsamaya çalışsa da bunda başarısız olur; çünkü eğer dış dünya izlenimlerimin bütünlüğünden çıkarsanacak olursa, onlar sadece izlenimler olmaktan çıkıp bunun yerine gerçekliğin algıları olurlar.

Tekbenciliğe ve şüpheciliğe karşı çıkan bu argüman yeterince sağlam mıdır? Gerçeklik gözlemleyebileceğimiz şekilde tanımlanamadıkça, hayır. Fakat gerçekten de insan ya da başka bir canlı tarafından gözlemlenemeyen gerçek bir dünya düşüncesini ya da böyle bir gerçekliğe ilişkin bir olguyu anlayamaz mıyız?

Şüpheci diyecektir ki, eğer bir dış dünya varsa bu dünyadaki şeyler var olduklarından dolayı gözlemlenebilirlerdir; ama bunun tersi doğru değildir: Varlık gözlemlenebilir olmakla aynı şey olamaz. Rüya ve halüsinasyon düşüncesini tecrübelerimiz ile gerçeklik arasındaki karşıtlığı gözlemleyebildiğimizi düşündüğümüz vakalardan elde etmemize karşın, kesin olan şu ki aynı düşünce sanki gerçekliğin gözlemlenebilir olmadığı vakalar için de kullanılabilirmiş gibi görünür.

Eğer bu doğruysa, öyle görünüyor ki dünyanın zihninizin dışında başka hiçbir şeyden oluşmadığını düşünmek, siz ya da başka birisi bunun doğru olduğunu gösteremese bile anlamsız değildir. Ve eğer bu anlamsız değil de sadece dikkate almanız gereken bir olasılık ise, görünen o ki bir kısır döngüye düşmeksizin onun yanlış olduğunu ispatlamanın bir yolunu bulmak pek mümkün değildir. O halde, kendi zihin hapishanenizin dışına çıkmanızın bir yolu olmayabilir. Bazen buna *benmerkezlilik çıkmazı* denilir.

Tüm bu söylenenlerden sonra yine de kabul etmem gerekir ki, etrafınızdaki dünyada bulunan her şeyin gerçekte var olmadığına ciddi olarak inanmak pratikte imkânsızdır. Dış dünyanın varlığını kabulümüz içgüdüsel ve güçlü bir kabuldür. Felsefi argümanlarla ondan vazgeçemeyiz. Yalnızca başka insanlar ve şeyler varmış gibi hareket ediyor değilizdir: Bu inanç için elimizde kanıt olmadığını gösterir gibi görünen argümanlarla tanıştıktan sonra bile, hâlâ onların var olduğuna inanıyoruz. (Elbette dünyaya ilişkin inançlarımızla ilgili kap-

sayıcı bir sistem içinde, örneğin ekmek dolabındaki bir fare gibi tikel şeylerin varlığıyla ilgili birçok tikel inanç için kanıtımız olabilir. Fakat bu farklı bir şeydir. O, bir dış dünyanın var olduğunu önceden varsayar.)

Eğer zihnimizin dışında bir dünya olduğuna inanmak bize son derece doğal geliyorsa, belki de böyle bir inanç için bir kanıt aramamıza gerek yoktur. Sadece bu inancın var olmasına izin verelim ve haklı olduğumuzu umalım. Aslında çoğu insanın söz konusu inancı ispatlama girişiminden vazgeçtikten sonra yaptığı şey de budur: İnsanlar şüphecilik aleyhinde nedenler ortaya koyamasa da, şüphecilikle de yaşayamazlar. Fakat bu demektir ki, biz dünya hakkındaki sıradan inançlarımızın çoğunu hem a. onların tamamen yanlış olabileceği gerçeğiyle hem de b. bu olanağı elimine edecek bir temele sahip bulunmadığımız gerçeğiyle yüzleşerek kabul etmekteyiz.

Sonuçta üç soru ile baş başa kalırız:

1. Var olan yegâne şeyin zihnimizin içinde var olması –ya da eğer zihninizin dışında bir dünya varsa bile onun olduğunu düşündüğünüzden tamamen farklı olması– anlamlı bir olanak mıdır?
2. Eğer bunlar olanaklı ise, elinizde kendi kendinize onların aslında doğru olmadıklarını ispatlayacağınız bir yöntem var mıdır?
3. Eğer zihninizin dışında herhangi bir şeyin var olduğunu ispatlayamazsanız, her halükârda dış dünyanın varlığına inanmaya devam etmek doğru olur mu?

DİĞER ZİHİNLER

Zihninizin var olan yegâne şey olduğunu varsaysanız bile, kendi bedeniniz dahil, görür ve hisseder gibi olduğunuz etrafınızdaki fiziksel dünyanın gerçekten var olup olmadığının bir problem olmaya devam ettiği özel bir tür şüphecilik vardır. Bu, kendi zihninizin veya tecrübelerinizin dışındaki başka tecrübelerin ya da zihinlerin mahiyeti ve hatta varlıkları hakkındaki şüpheciliktir.

Başka birinin zihninde olup bitenler hakkında gerçekte ne kadar şey biliyorsunuz? Şurası açık ki, insanlar da dahil olmak üzere başka yaratıkların sadece bedenlerini gözlemliyorsunuz. Yaptıklarını izliyor, söylediklerini ve çıkardıkları diğer sesleri dinliyor ve çevrelerine nasıl tepki gösterdiklerini –hangi şeylerin onlara çekici geldiğini, nelerden hoşlanmadıklarını, neler yediklerini vs.– görüyorsunuz. Aynı zamanda, başka yaratıkları kesip içini açabilir, fiziksel bedenlerinin içine bakabilir ve muhtemelen kendi anatominizle onlarınkini karşılaştırabilirsiniz.

Fakat bunların hiçbiri size onların tecrübelerine, düşüncelerine ve hislerine doğrudan bir giriş imkânı vermeyecektir. Yalnızca bilfiil sahip olduğunuz tecrübeler sizin tecrübelerinizdir: Eğer başkalarının zihinsel yaşamları hakkında her-

hangi bir inancınız varsa, bu onların fiziksel yapı ve davranışlarını gözlemlemenizden kaynaklanmaktadır.

Basit bir örnek verelim. Siz ve arkadaşınız çikolatalı dondurma yediğinizde, arkadaşınızın dondurmadan aldığı tadın sizinkinin aynısı olup olmadığını nasıl biliyorsunuz? Onun dondurmasının tadına bakmayı deneyebilirsiniz; fakat eğer o da sizinkiyle aynı tatta ise bu yalnızca onun *size* aynı tadı verdiği anlamına gelir: Dondurmanın arkadaşınıza verdiği tadı tecrübe etmiş olmazsınız. İki lezzetli tecrübeyi birbiriyle karşılaştırmanın doğrudan bir yolu yok gibi görünüyor.

Belki her ikiniz de insan olduğunuz ve iki dondurma lezzeti arasında ayrım yapabileceğiniz için –örneğin her ikiniz de gözleriniz kapalı olsa da vanilyalı ve çikolatalı dondurma arasındaki farkı anlayabileceğiniz için– ikinizin lezzetli tecrübelerinin büyük ölçüde birbirine benzer olduğunu söyleyebilirsiniz. Fakat bunu nasıl biliyorsunuz? Bir lezzet ile bir tür dondurma arasında şimdiye kadar gözlemlemiş olduğunuz yegâne bağlantı, sizin kendi konumunuz açısından gözlemlediğiniz bağlantıdır. Öyleyse hangi neden benzer ilişkilerin başka insanlar için de geçerli olduğunu düşünmenizi gerektiriyor? Arkadaşınızın çikolatalı dondurmadan aldığı tadın sizin vanilyalı dondurmadan aldığınız tat olması veya bunun tersi, neden elimizdeki kanıtlarla tutarlı olmasın?

Aynı soru başka türden tecrübeler hakkında da sorulabilir. Kırmızı renkli nesnelerin arkadaşınıza sarı renkli nesnelerin size görüldüğü gibi görünmediğini nereden biliyorsunuz? Elbette eğer ona bir itfaiye arabasının nasıl görüldüğünü sorarsanız, size onun bir karahindiba çiçeği gibi sarı değil, kan gibi kırmızı görüldüğünü söyleyecektir. Fakat bu, sizin gibi onun da kanın ve itfaiye arabalarının kendisine görüldüğü renk için –bu renk her ne olursa olsun– kırmızı kelimesini kullanmasından dolayıdır. Belki de o, sizin sarı veya mavi de-

diğiniz ya da şimdiye kadar hiç tecrübe etmediğiniz ve hatta belki de tasavvur bile edemeyeceğiniz bir renktir.

Bunu reddetmek için, koku ve renk tecrübelerinin –kimin olurlarsa olsunlar– her zaman duyu organlarındaki belirli fiziksel uyarımlarla uyumlu olduğunu varsaymanız gerekir. Fakat şüpheci size bu varsayım için bir kanıtınız olmadığını ve hatta söz konusu varsayımın mahiyeti gereği onun için herhangi bir kanıta sahip olamayacağınızı söyleyecektir. Zira fiziksel uyarımlarla tecrübeler arasında gözlemleyebileceğiniz yegâne uyum sadece kendi tecrübenizle sınırlı olanıdır.

Bu delille karşılaştığınızda, ilk olarak burada belirsiz bir şeyler olduğunu söylemeniz muhtemeldir. Uyarımlarla tecrübe arasındaki uyum herkes için tamamen aynı olmayabilir: İki insanın aynı çeşit dondurma hakkındaki renk ve koku tecrübesi arasında küçük farklar olabilir. Aslında insanlar fiziksel olarak birbirlerinden farklı oldukları için bu o kadar da şaşırtıcı değildir. Fakat yine de tecrübedeki farkın öyle çok büyük bir fark olmadığını ya da onu başka birine anlatabileceğinizi söyleyebilirsiniz. Örneğin çikolatalı dondurma arkadaşınıza bir limonun size verdiği tadı veremez; eğer aksi olsaydı yediğinde yüzü buruşurdu.

Ancak dikkat etmelisiniz ki, bu iddia bir kişiden diğerine başka bir korelasyon varsayar: İç tecrübe ile belirli gözlemlenebilir reaksiyon türleri arasında var olan bir korelasyon. Onun hakkında da aynı soru geçerlidir. Yüz buruşması ile ekşi dediğiniz tat arasındaki bağlantıyı yalnızca kendi açınızdan gözlediniz. Diğer insanlarda da var olduğunu nasıl biliyorsunuz? Belki de arkadaşınızın yüzünü ekşiten şey, sizin yulaf ezmesi yerken edindiğinize benzer bir tecrübedir.

Eğer ara vermeden bu tür sorular üzerinde durmaya devam edersek, çikolatalı dondurmanın tadının sizin ve arkadaşınız için tamamen aynı olup olmadığı hakkındaki zararsız ve

ılımlı bir şüphecilikten, sizin tecrübelerinizle onun tecrübeleri arasında herhangi bir benzerlik olup olmadığı hakkındaki çok daha radikal bir şüpheciliğe varacağımız kesindir. Arkadaşınız ağzına bir şeyler koyduğunda, onun tam anlamıyla sizin lezzet olarak adlandırdığınız bir tür tecrübeye sahip olduğunu nasıl biliyorsunuz? Bildiğiniz her şey sizin ses dediğiniz bir şey –ya da belki de o ana kadar hiç tecrübe etmediğiniz, hatta tasavvur dahi etmediğiniz herhangi bir şey– olabilir.

Eğer bu şekilde devam edersek, sonunda diğer zihinlere ilişkin her şey hakkında en radikal şüpheciliğe ulaşırız. Arkadaşınızın bilinçli olduğunu nereden biliyorsunuz? Kendi zihniniz dışında herhangi bir zihin olduğunu nasıl biliyorsunuz?

Zihin, davranış, anatomi ve fiziksel durumlar arasında bir korelasyon olduğu konusunda şimdiye kadar doğrudan gözlemlediğiniz tek örnek kendinizsiniz. Diğer tüm insanlar ve hayvanlar hiçbir tecrübeye, yani ne türden olursa olsun bir tür zihinsel iç yaşama sahip olmayıp sadece özenle yapılmış biyolojik makinalardan ibaret olsalardı bile, size sizinle aynıymış gibi görünürlerdi. Öyleyse onların oldukları şey olmadıklarını nasıl bilirsiniz? Etrafınızdaki varlıkların hepsinin de zihinsiz robotlar olmadığını nereden biliyorsunuz? Zihinlerini asla görmediniz ve göremezsiniz de; fiziksel davranışları tamamen fiziksel nedenlerle üretiliyor olabilir. Belki de akrabalarınızın, komşularınızın, kedinizin ve köpeğinizin hiçbir iç tecrübesi yoktur. Eğer durum buysa, iç tecrübeleri keşfetme konusunda yapabileceğiniz herhangi bir şey bulunmamaktadır.

Onların, söyledikleri de dahil olmak üzere, davranışlarının tanıklığına bile başvuramazsınız. Çünkü bu dış davranışın sizde olduğu gibi onlarda da iç tecrübe ile bağlantılı olduğunu varsaymaktır ki, bu da sizin bilmediğiniz bir şeydir.

Etrafınızdaki insanların hiçbirinin bilinçli olmayabileceği olasılığını düşünmek tuhaf bir his yaratır. Bir yandan akla uygun ve imkân dahilinde sahip olabileceğiniz hiçbir kanıtın kendisini tamamen bertaraf edemeyeceği bir şey gibi görünür. Öte yandan, gerçekte inanamayacağınız bir şey aslında mümkündür: Şu bedenlerde zihin, şu kulaklarda işitme ve şu gözlerin ardında görme olduğu vesaireye ilişkin kanaatiniz içgüdüselidir. Fakat eğer bu kanaatinizin gücü içgüdüden geliyorsa, o zaman kanaatiniz gerçekten bir bilgi midir? Bir defa, başka zihinlere inancınızın yanlış olma ihtimalini kabul ettiğinizde böyle bir inanca sahip oluşunuzu haklı çıkarmak için içgüdüden daha güvenilir bir şeylere ihtiyacınız yok mudur?

Bu sorunun tamamen zıt doğrultuda giden bir başka yönü de vardır.

Günlük yaşamda başka insanların bilinçli olduğuna inanırız; neredeyse herkes başka memelilerin ve kuşların da bilinçli olduğuna inanır. Ama insanlar balıkların, böceklerin, solucanların ve denizanalarının bilinçli olup olmadığı konusunda farklı düşünürler. Yine amip veya paramisyum gibi tek hücreli hayvanların bilinçli tecrübeleri olup olmadığı hakkında –hatta böyle yaratıklar muhtelif türden uyarıcılara göze çarpar şekilde reaksiyon göstermiş olsalar bile– daha fazla kuşkucudurlar. Çoğu insan bitkilerin bilinçli olmadığına inanır ve neredeyse hiç kimse kayaların, otomobillerin, sigaraların veya göllerin bilinçli olduğuna inanmaz. Başka bir biyolojik örnek olarak bedenimizi oluşturan hücreleri ele alalım. Üzerinde düşündüğümüzde çoğumuz, onların kendi başlarına tek tek her hangi bir bilinçli tecrübeye sahip olmadığını söyleyecektir.

Tüm bu şeyleri nasıl biliyoruz? Bir ağacın dalını kestiğinizde, bunun onun canını acıtmayacağını nasıl biliyorsunuz?

Acaba hareket edemediği için mi acısını ifade edemiyor? (Ya da belki de dallarının budanmasından hoşlanıyordur.) Merdivenleri hızla bir solukta koşarak çıktığınızda, kalbinizdeki kas hücrelerinin bir acı ya da heyecan hissetmediğini nasıl biliyorsunuz? Burnunuzu sildiğiniz kâğıt mendilin herhangi bir şey hissetmediğini nasıl biliyorsunuz?

Peki ya bilgisayarlar? Varsayalım ki, bilgisayarlar özde bir yığın devre ve silikon çipten ibaret olmalarına karşın, köpekler gibi dışarıyı gözetleyen, çevresine komplike tarzda tepki veren ve köpekler gibi birçok şekilde davranabilen robotları kontrol edebilecek kadar geliştirilmiştir. Acaba bu tür makinelerin bilinçli olup olmadığını bilmemizin herhangi bir yolu olur muydu?

Elbette bu örnekler birbirlerinden farklıdır. Bir şeyin hareket etme yeteneği yoksa kendisinin bir şeyler algıladığı ya da hissettiğiyle ilgili herhangi bir davranışsal kanıt ortaya koyamaz. Yine doğal bir organizma olmayan bir şey de iç yapısı itibarıyla bizden köklü bir şekilde farklıdır. Fakat sadece bizim gibi davranan ve kabaca bizimkine benzer gözlemlenebilir fiziksel bir yapıya sahip olan şeylerin herhangi bir tür tecrübeye sahip olabileceğini düşünmek için hangi temellere sahibiz? Belki ağaçlar bir şekilde bizden tamamen farklı bir şey hissediyorlar da bizim bu hissin ne olduğunu anlamamız, onların tecrübeleri ile gözlemlenebilir tezahürleri veya fiziksel durumları arasındaki korelasyonları keşfetmemizin bir yolu olmadığından mümkün değildir. Böyle korelasyonları sadece ağaçların hem tecrübelerini hem de bu tecrübelerinin dış tezahürlerini bir arada gözlemleyebilirsek keşfedebiliriz: Fakat onların tecrübelerini doğrudan gözlemleyebilmemizin bir yolu yoktur. Yine aynı nedenden dolayı, herhangi bir durumda herhangi bir tecrübenin yokluğunu ve sonuç olarak da herhangi bir korelasyonun yokluğunu gözlemleyebilmemizin

bır yolu yoktur. Bir ağacın veya bir solucanın içine bakarak ne bir ağacın bir tecrübeye sahip olmadığını ne de bir solucanın bir tecrübeye sahip olduğunu söyleyebilirsiniz.

Öyleyse soru şudur: Bilinçli bir zihninizin var olması olgusu dışında, bu dünyadaki bilinçli yaşam hakkında gerçekte ne biliyorsunuz? Dünyada sizin varsaydığınızdan çok daha az (sizden başka bilinçli bir şey olmaması durumu) ya da çok daha fazla (bilinçsiz olduğunu varsaydığınız şeylerde bile bilinç olması durumu) bilinçli yaşam olması mümkün müdür?

ZİHİN-BEDEN PROBLEMİ

Şüphesiz unutup bedeniniz ile beyninizi de içeren fiziksel dünyanın mevcut olduğunu varsayalım ve diğer zihinler hakkındaki şüphesizimizi bir tarafa bırakalım. Siz benim bilinçli olduğumu varsayarsanız, ben de sizin bilinçli olduğunuzu varsayacağım. Bu durumda bilinçlilik ile beyin arasındaki ilişki ne olabilir? Herkes bilinçte olup bitenlerin bedende olup bitenlere bağlı olduğunu bilir. Eğer ayağınızı taşa vurursanız ayağınız acır. Gözlerinizi kapatırsanız önünüzde ne olduğunu göremezsiniz. Bir çikolatalı gofreti ısırırsanız çikolata tadı alırsınız. Eğer birisi başınıza vurursa bayılırsınız.

Bu kanıtlar gösteriyor ki, zihninizde ya da bilincinizde herhangi bir şey meydana gelmesi için beyninizde bir şeylerin meydana gelmesi gerekir. (Eğer omurganızdaki ve ayağınızdaki sinirler ayağınızdan beyninize birtakım dürtüler göndermeseydi, ayağınızı taşa vurduğunuz için herhangi bir acı hissetmezsiniz.) “Bu öğleden sonra saçımı kestirecek zaman bulup bulamayacağımı merak ediyorum,” diye düşündüğünüzde beyninizde neler olup bittiğini bilmiyoruz. Fakat beyninizde bir şeyler meydana geldiğinden, yani beyninizi oluşturan milyonlarca sinir hücresindeki kimyasal ve elekt-

riksel değişimleri içeren bir şeyler meydana geldiğinden son derece eminiz.

Kimi durumlarda beynin zihni, zihninin de beyni nasıl etkilediğini biliyoruz. Örneğin başın arka tarafına yakın olan belirli beyin hücrelerinin uyarımını görüsel tecrübeler oluşturuyor. Ve yine biliyoruz ki, bir parça kek almaya karar verdiğinizde, belirli başka beyin hücreleri kolunuzdaki kaslara uyarılar gönderiyor. Birçok ayrıntıyı bilmiyoruz, ama yine de zihninizde olanlarla beyinde süregelen fiziksel süreçler arasında karmaşık ilişkiler olduğu çok açıktır. Buraya kadar söylediklerimizin tümü de felsefeyi değil, bilimi ilgilendiriyor.

Fakat beyin ve zihin arasındaki ilişki üzerine felsefi bir soru da vardır: Zihniniz beyninizle bağlantılı olmasına karşın beyninizden farklı bir şey midir, yoksa zihniniz beyninizden mi ibarettir? Düşünceleriniz, hisleriniz, algılarınız, duyumsamalarınız ve istekleriniz beyninizdeki bütün fiziksel süreçlere ilave olunan bir şey midir yoksa onların kendileri birtakım fiziksel süreçler midir?

Örneğin, bir çikolata parçasını ısırdığınızda ne olur? Çikolata dilinizin üstünde erir ve tat alma dokularınızda kimyasal değişimlere neden olur. Tat alma dokularınız dilinizden beyninize kadar uzanan sinirler boyunca beyninize birtakım elektriksel uyarılar gönderir ve bu uyarılar beyninize ulaştığında orada, bir öte adımda başka fiziksel değişimler üretirler; sonuçta çikolata tadını alırsınız. Bu nedir? Sadece birtakım beyin hücrelerinizde meydana gelen fiziksel bir olay olabilir mi? Yoksa tamamen farklı türden bir şey olması mı gerekir?

Eğer bir bilim insanı siz çikolata yerken kafatasınızı açıp da beyninizin içine bakarsa, göreceği şeyin hepsi sadece gri renkli bir sinir hücreleri yığını olur. Eğer içerde ne olup bittiğini ölçmek için bazı aletler kullanırsa, kafanızın içinde

farklı türden birçok karmaşık fiziksel işlem meydana geldiğini görecektir. Fakat acaba orada çikolata tadı diye bir şey bulabilir mi?

Çikolatanın tadını alma tecrübeniz başka herhangi biri tarafından gözlemlenemeyecek şekilde beyninizin içinde kilitli olduğu için, öyle görünüyor ki bu bilim insanı kafanızı açıp da beyninizin içine baksa bile orada bu türden hiçbir şey bulamaz. Tecrübeleriniz beyninizin kafanızın içinde oluşundan farklı bir tür “içerde olma” ile zihninizin içindedir. Başka birisi kafanızı açıp içine bakabilir, ama en azından aynı şekilde zihninizi kesip de içine bakamaz.

Çikolata tadı tam olarak bir nitelik değildir ve bu nedenle görülemez. Bir an için siz bir çikolatalı gofret yerken beyninizi yalayarak çikolatayı tatma tecrübenizi gözlemlemeye çalışacak kadar çılgın bir bilim insanı olduğunu varsayalım. Her şeyden önce, büyük olasılıkla beyniniz ona hiç de çikolataya benzer bir tat vermeyecektir. Öyle olsaydı bile, bu bilim insanını yine de zihninizin içine bakıp çikolatayı tatma tecrübenizi gözlemlemede başarısız olurdu. Zaten siz de çikolatayı tadarken beyninizin öylesine değişip de başka bir insana çikolata gibi tat vermesinin yeterince tuhaf olduğunu hemen anlarsınız. O, kendi çikolata tadına, siz de kendi çikolata tadınıza sahipsinizdir.

Eğer tecrübenizde olup bitenler beyninizde olup bitenlerin içinde olmadığı bir şekilde zihninizin içindeyse, bu durumda tecrübelerinizin ve başka zihinsel hallerinizin beyninizdeki fiziksel haller olamayacağı açıkça ortadadır. Sinir sistemiyle çalışan bedeninizden daha fazla bir şeye sahip olmalısınız.

Olası bir sonuç, bedeninizle karşılıklı etkileşim içinde olabilecek şekilde bedeninize ilâştirilmiş bir ruhunuzun olmasıdır. Eğer bu doğruysa, birbirinden oldukça farklı iki şeyden yapılmışsınızdır: karmaşık fiziksel bir organizma ve tama

men zihinsel olan bir ruh. (Bu görüşe, görünen nedenlerden dolayı, *ikicilik* denilir.)

Ancak çoğu insan bir ruha inanmanın modası geçmiş ve bilimsel olmayan bir şey olduğunu düşünür. Dünyadaki başka her şey fiziksel maddeden –aynı kimyasal elementlerin farklı kombinasyonlarından– yapılmıştır. Neden biz de öyle olmayalım? Bedenlerimiz ana rahminde yumurta ve spermin katkısıyla üretilmiş olan bir tek hücreden kaynaklanan karmaşık fiziksel bir süreç vasıtasıyla gelişir. Basit bir maddeye, bir hücrenin bir bebeğe dönüşeceği şekilde hareket edip hissedebilsin, görebilsin ve nihayet konuşup düşünebilsin diye yavaş yavaş kollar, ayaklar, gözler, kulaklar ve bir beyin eklenir. Bazı insanlar, bu karmaşık fiziksel sistemin zihinsel yaşamın ortaya çıkması için kendi başına yeterli olduğunu düşünür. Neden öyle olmasın? Sadece felsefi argüman bunun böyle olmadığını nasıl gösterebilir? Felsefe bize yıldızların ya da elmasların neyden yapıldığını söyleyemez; peki o zaman nasıl olup da bize insanların neyden yapıldığını ya da yapılmadığını söyleyebilir?

İnsanların fiziksel madde dışında başka bir şeyden oluşmadığı ve zihinsel hallerinin beyinlerindeki fiziksel haller olduğu görüşüne *fizikalizm* (ya da kimi zaman *materyalizm*) denilir. Fizikalistlerin, beyindeki hangi sürecin çikolatayı tatma tecrübesi olarak teşhis edileceğine ilişkin belirli bir teorisi yoktur. Ama zihinsel hallerin sadece beynin halleri olduğuna ve bunun böyle olamayacağını düşünmek için felsefi bir sebep bulunmadığına inanırlar. Ayrıntılar bilim tarafından keşfedilecektir.

Buradaki fikir, başka bildik şeylerin bilimsel araştırmayla açığa çıkarılana kadar kavrayamadığımız gerçek bir mahiyeti olduğunu keşfettiğimiz gibi bu tecrübelerin de beynin süreçleri olduğunu keşfedebileceğimizdir. Örneğin, elmasların

da kömürün de aynı maddeden, yani karbondan oluştuğu ispatlanmıştır: Fark sadece atomların farklı şekilde dizilmiş olmasıdır. Yine bildiğimiz üzere, su da tek başlarına alındıklarında hiç de suya benzemeyen iki elementten, hidrojen ve oksijenden oluşur.

Bu sebeple çikolatayı tatma tecrübesinin beyninizdeki karmaşık fiziksel bir süreçten başka bir şey olmaması bir bakıma şaşırtıcı olsa da, bunda sıradan nesnelerin ve süreçlerin gerçek mahiyeti hakkında şimdiye kadar keşfedilmiş olan birçok şeyden daha tuhaf bir şey yoktur. Bilim insanları ışığın ne olduğunu, bitkilerin nasıl büyüdüğünü, kasların nasıl hareket ettiğini keşfetmiştir. Zihnin biyolojik mahiyetini keşfetmek de yalnızca bir zaman meselesidir. Fizikalistlerin düşüncesi budur.

Bir ikici onlara verdikleri örneklerin zihinsel bir şeyden oldukça farklı olduğunu söyleyerek cevap verir. Örneğin suyun kimyasal bileşimini keşfettiğimizde, dışarıda fiziksel dünyada var olan, hepimizin görüp dokunabileceği bir şeyle uğraşıyoruzdur. Yine suyun hidrojen ve oksijen atomlarından meydana geldiğini bulduğumuzda, dış dünyada var olan fiziksel bir cevheri daha küçük parçalara bölüyoruzdur. Bu tür bir analizin temel özelliği suyun bize görüldüğü, tadını aldığımız ya da hissettiğimiz şekline ilişkin kimyasal bir analiz yapmamamızdır. Bu şeyler iç tecrübelerimizde cereyan eder, yoksa atomlarına ayırdığımız suda değil. Suyun fiziksel ya da kimyasal analizi bunların dışındadır.

Oysa çikolata tadını almanın gerçekten de bir beyin süreci olduğunu keşfetmek için, bizim fiziksel olan bölümlerin içindeki zihinsel bir şeyi –harici olarak gözlemlenen fiziksel bir cevheri değil ama daha içerdeki bir tat alma duyumu– analiz etmemiz gerekir. Yine ne kadar karmaşık olursa olsun, beyindeki birçok fiziksel olayın tat alma duyumunun

kendilerinden oluştuğu parçalar olabilmesinin bir yolu yoktur. Fiziksel bir bütün daha küçük fiziksel parçalara çözümlenebilir ama zihinsel bir süreç kendinden küçük parçalara çözümlenemez. Açıkçası fiziksel parçalar zihinsel bir bütün oluşturamazlar.

Hem ikicilikten hem de fizikalizmden farklı, olası bir başka görüş daha vardır. İkicilik, sizin bir beden ve ruhtan oluştuğunuz ve zihinsel yaşamınızın ruhunuzda cereyan ettiği görüşüdür. Fizikalizm de zihinsel yaşamınızın beyninizdeki fiziksel süreçlerden oluştuğu görüşüdür. Ancak bir diğer olasılık ise zihinsel yaşamınızın beyninizde cereyan etmesiyle birlikte yine de bütün tecrübelerin, hislerin, düşüncelerin ve arzuların beyninizdeki fiziksel süreçlerden ibaret olmamasıdır. Bunun anlamı, kafanızdaki milyarlarca sinir hücresinden oluşan gri yığının sadece fiziksel bir nesne olmadığıdır. O, birçok fiziksel özelliklere sahip olduğu gibi (nitekim kimyasal ve elektriksel aktivitenin muazzam nitelikleri beynin içinde cereyan eder), aynı zamanda kendi içinde işleyen zihinsel süreçlere de sahiptir.

Beynin bilincin mahalli olduğu, ama onun bilinçli hallerinin sadece fiziksel haller olmadığı şeklindeki bu görüşe *iki-
li veçhe teorisi* denilir. Bu ad ona, bir çikolatayı ısırdığınızda beyninizde iki yönlü bir hal veya süreç üretildiği anlamına geldiği için verilmiştir: çeşitli kimyasal ve elektriksel değişimleri içeren fiziksel yön ve bir de zihinsel yön, yani çikolatanın verdiği tadın tecrübesi. Bu süreç işlerken beyninize bakan bir bilim insanı fiziksel yönü gözlemleyebilir ama zihinsel yönü sadece siz kendi içinizde hissedersiniz: Çikolatanın tadını alma duyumuna sadece siz sahip olursunuz. Eğer bu doğruysa beyninizin, beyniniz kesip açılabilir bile dışardaki bir gözlemci tarafından ulaşılamaz olan bir iç kısmı olacaktır. Beyninizi-

de cereyan eden sürece sahip olmanız bakımından sizin için belirli bir şekilde hisseden, tat alan odur.

Bu görüşü, sizin bir beden ve ona ilaveten bir ruh olmadığınızı söyleyerek ifade edebiliriz. Siz yalnızca bir bedensiniz; fakat bedeniniz ya da en azından beyniniz sadece fiziksel bir sistem değil. O hem fiziksel hem de zihinsel yönleri olan bir şeydir: Parçalara ayrılabilir ama aynı zamanda parçalara ayrılamayan bir tür iç kısma da sahiptir. Çikolata yediğinizde ortaya çıkan durumda, bu iç kısımda beyninizi kontrol eden bir şey olduğu için orada çikolata tadını alacak bir şey vardır.

Fizikalistler, bilim tarafından incelenebilen fiziksel dünyadan –nesnel gerçeklik dünyasından– başka hiçbir şeyin var olmadığına inanırlar. Fakat bu durumda, onların böyle bir dünyada –sizin ve benim için– hislere, arzulara, düşüncelere ve tecrübelere bir şekilde bir yer bulmaları gerekir.

Fizikalizmi savunmak için ortaya atılan bir teori, zihinsel hallerinizin zihinsel mahiyetinin zihinsel hallere sebep olan ve zihinsel hallerin de onların sebebi olduğu şeylerle ilişkilerinden meydana geldiğidir. Örneğin, ayak parmağınızı kökünden kestiğinizde ve bir ağrı hissettiğinizde, burada ağrı beyninizde olup biter. Fakat onun ağrısı ne onun fiziksel niteliklerinin toplamıdır ne de gizemli fiziksel olmayan bir niteliktir. Ağrıyı ortaya çıkaran şey daha ziyade genelde yaranın neden olduğu bir beyin durumudur ve bu çılgınlarla bağırmanıza, yerinizden hoplamanıza ve yaraya sebep olan şeyden sakınmanıza sebep olur. Bu beyninizin tamamen fiziksel bir hali olabilir.

Fakat bu bir şeyi bir ağrı kılmak için yeterli görünmüyor. Ağrılara yaraların neden olduğu doğrudur; sizi yerinizden hoplatıp bağırtırlar. Ancak aynı zamanda belirli bir şekilde hissedilirler ve öyle görünüyor ki ağrıların sahip olabileceği

tüm fiziksel niteliklerinden –tabii eğer gerçekten beyninizdeki olaylarsa– ve nedenler ve etkilerle olan ilişkilerinden tamamen farklı bir şeydir. Ben kendim, ağrının bu iç yönünün ve diğer bilinçli tecrübelerin, ne kadar karmaşık olurlarsa olsun fiziksel uyarım ve davranışla ilgili herhangi bir nedensel ilişkiler sistemi açısından yeterince analiz edilemeyeceğine inanıyorum.

Öyle görünüyor ki, dünyada olup biten birbirinden oldukça farklı iki tür şey vardır: birbirinden farklı birçok insanın dışarıdan bakarak gözlemleyebileceği fiziksel gerçekliğe ait şeyler ve kendi durumumuzda her birimizin içerden tecrübe ettiği zihinsel gerçekliğe ait olan şeyler. Bu sadece insanlar hakkında doğru olan bir yargı değil: Köpekler, kediler, atlar ve kuşlar bilinçli gibi görünüyor ve muhtemelen balıklar, karıncalar ve kınkanatlılar da böyledir. Bunun nerede durduğunu kim bilir?

Birçok fiziksel unsurun doğru biçimde bir araya geldiğinde nasıl olup da sadece çalışan biyolojik bir organizma değil, aynı zamanda bilinçli bir varlık da oluşturduğunu açıklayana kadar, dünya hakkında yeterli bir genel tasavvura sahip olamayacağız. Eğer bilinçliliğin kendisinin bir tür fiziksel durumla beraber bulunduğu tespit edilebilseydi, birleşik bir fiziksel zihin ve beden teorisinin ve böylece de belki birleşik bir fiziksel evren teorisinin önü açılırdı. Ama salt fiziksel bir bilinç teorisi aleyhindeki nedenler, gerçekliğin tümüne ilişkin fiziksel bir teorinin imkânsız görüldüğünü gösterme bakımından yeterince güçlüdür. Fiziksel bilim zihni açıklamaya çalıştığı şeyin dışında bırakarak ilerlemektedir; fakat belki de dünyada fiziksel bilimle anlaşılabilir olandan daha fazla şey vardır.

KELİMELERİN ANLAMI

Bir kelime, bir ses veya kâğıt üzerindeki bir grup işaret bir şeye nasıl anlam verebilir? “Gümbürtü” ya da “hışırıtı” gibi işaret ettiği şeye ses açısından bir parça benzeyen kelimeler vardır; fakat genelde bir isim ile isme konu olan şey arasında benzerlik yoktur. İkisi arasındaki ilişki genelde tamamen farklı olmalıdır.

Birçok türde kelimeler vardır: Bazıları insanların ya da şeylerin ismidir; başkaları niteliklerin ya da etkinliklerin ismidir; kimileri şeyler ya da olaylar arasındaki ilişkilere işaret eder; kimileri sayıların, mekânların veya zamanların ismidir; “ile”, “hakkında” gibi kimilerinin de sadece bir parçası oldukları daha büyük ifadelerin veya soruların anlamına katkıda bulundukları için bir anlamı vardır. Aslında bütün kelimeler gerçek görevlerini bu şekilde yaparlar: Kelimelerin anlamları, gerçekte cümlelerin ya da ifadelerin anlamına katkıda bulunur. Kelimeler sadece bir referans olmaktan ziyade çoğunlukla konuşmada ve yazmada kullanılırlar.

Bununla birlikte, onu bu şekilde ele alarak bir kelimenin bir anlama nasıl sahip olduğunu sorabiliriz. Bazı kelimeler başka kelimeler açısından tanımlanabilir: Örneğin “kare” dört köşeli, eş kenarlı, eş açılı düzlemsel bir şekildir. Bu tanımdaki terimlerin çoğu da aynı yolla tanımlanabilir. Ancak

bütün kelimelerin anlamının temeli tanımlar olamaz; yoksa bir kısır döngüye düşerdik. Er geç, ilk elden doğrudan anlamı olan bazı kelimelere sahip olmamız gerekir.

Kolay bir örnek gibi görülebilecek olan “tütün” kelimesini ele alalım. Çoğumuzun Latince ismini bilmediği, yaprakları puro ve sigara yapmak için kullanılan bir bitkiye işaret eder. Hepimiz tütün görmüş ve koklamışızdır. Ama bu kelimeyi kullandığınızda, kelime sadece sizin daha önce görmüş olduğunuz veya bu kelimeyi kullandığınız esnada yakınınızda olan bir maddenin numunelerine değil, aynı zamanda, var olup olmadıklarına ilişkin bir bilginiz olsun ya da olmasın, bu maddenin tüm örneklerine de işaret eder. Bu kelimeyi size gösterilen bazı örnekler vasıtasıyla öğrenmiş olabilirsiniz ama eğer onun yalnızca bu örneklerin ismi olduğunu düşünürseniz, onu anlayamazsınız.

Bu nedenle, eğer “Geçen yıl Çin’de tüm batı yarımküresinden daha fazla tütün içilip içilmediğini merak ediyorum,” dersiniz anlamlı bir soru sormuş olursunuz ve bu sorunun siz bulamayacak olsanız da bir cevabı vardır. Ama sorunun anlamı ve cevabı, “tütün” kelimesini kullandığınızda, onun geçen yıl Çin’de içilen her sigaraya, Küba’da içilen her sigaraya ve ilanihaye ta dünyada, hatta daha doğrusu bir uçtan diğerine geçmiş ve gelecek zamanın tümünde bu maddenin her örneğine işaret etmesine bağlıdır. Cümledeki diğer kelimelerin referansları belirli yer ve zamanlarla sınırlıdır ama ancak tütün kelimesidir ki, belirli bir maddenin her örneğiyle ilgili bu muazzam ve bütün tecrübenizi aşan hususi menzile sahip olması nedeniyle böyle bir soru sormak için kullanılabilir.

Kelime bunu nasıl yapıyor? Kâğıt üzerindeki basit bir karalama veya bir ses bu kadar uzağa nasıl erişebiliyor? Kesinlikle sesliliğinden ya da görünüşünden dolayı değil. Yine daha önce rastladığınız ve kelimeyi işittiğinizde, okuduğu-

nuzda ya da ifade ettiğinizde aynı odada bulunan göreceli olarak daha az sayıdaki tütün örneklerinden dolayı da değil. Devamlı olan başka bir şey vardır ve bu herkesin bu kelimeyi kullanımında geçerlidir. Birbiriyle hiç tanışmamış olan ve daha önce farklı tütün örnekleriyle karşılaşmış bulunan siz de ben de kelimeyi aynı anlamda kullanıyoruz. Eğer ikimiz de kelimeyi Çin ve batı yarımküresine ilişkin bir soru sormak için kullanıyorsak, bu aynı sorudur ve cevap da aynıdır. Dahası, Çinli bir konuşmacı da aynı anlama gelen Çince bir kelimeyi kullanarak aynı soruyu sorabilir. “Tütün” kelimesinin onun işaret ettiği maddenin kendisiyle olan ilişkisi ne ise, diğer kelimeler de benzer şekilde aynı ilişkiye sahip olabilir.

Buysa gayet doğal olarak “tütün” kelimesinin geçmişteki, şu andaki ve gelecekteki puolar, sigaralar ve bitkilerle olan ilişkisinin dolaylı olduğu fikrini hatıra getirir. Onu kullandığınızda kelimenin arkasında bir şekilde evrendeki bütün tütünlere erişebilen başka bir şey; bir kavram, ide ya da düşünce vardır. Fakat bu yeni problemler doğurur.

Öncelikle kelimenin arkasındaki ne tür bir şeydir? Zihninizin içinde midir, yoksa bir şekilde zihninize sonradan iliştiirdiğiniz, zihninizin dışında olan bir şey midir? Öyle görünüyor ki o sizin, benim, Çinli bir konuşmacının, kısacası hepimizin tütüne işaret eden kelimelerimizle aynı şeyi anlatmak için sonradan edindiğimiz bir şey olmalıdır. Fakat bunu kelime ve bitkiye ilişkin birbirinden oldukça farklı tecrübelerimizle nasıl elde ediyoruz? Bu tıpkı kelime ya da kelimelere ilişkin farklı kullanımlarımızla hepimizin aynı muazzam maddeye işaret edebilmemizi açıklamak kadar zor, değil mi? Tıpkı kelimenin bir bitkiyi ya da maddeyi nasıl temsil ettiğı hakkında bir problem olduğu gibi, kelimenin ideyi ya da kavramı (bu ne olursa olsun) nasıl temsil ettiğı hakkında da bir problem yok mudur?

Yalnızca bu değil, bunun yanı sıra bu ide ya da kavramın bilfiil var olan bütün tütün örneklerine nasıl bağlandığına ilişkin de bir problem vardır. Ne tür bir şeydir ki, başka hiçbir şeyle değil ama yalnızca tütün ile bu özel bağlantıyı kurabilir? Şu an problemi artırmışız gibi görünüyor. "Tütün" kelimesi ile tütün arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken, onların arasına tütün kavramı ya da idesini koyarak şimdi daha ötede, kelime ve ide ya da ide ve madde arasındaki ilişkiyi açıklama gereğini ortaya koyduk.

Görünen o ki problem –kavram ya da ide söz konusu olsun ya da olmasın– her bir insanın bu kelimeyi kullanımında son derece özel sesler, işaretler ve örnekler ortaya çıkmasına rağmen yine de kelimenin başka konuşmacıların başka dillerdeki başka kelimelerle ifade edebilecekleri evrensel bir şeye tekabül etmesidir. "Tütün" dediğimde çıkardığım ses kadar özel herhangi bir şey, "Bahse girerim ki, insanlar iki yüz yıl sonra Mars'ta tütün içiyor olacaklar," demek için kullanabileceğim kadar genel bir şeyi nasıl ifade edebilir?

Bu evrensel ögenin söz konusu kelimeyi kullandığımızda hepimizin zihninde var olan bir şey vasıtasıyla elde edildiğini düşünebilirsiniz. Fakat zihnimizin içinde hepimizin sahip olduğu bu şey nedir? En azından bilinçli olarak, "Tütün, her yıl giderek daha pahalı oluyor," diye düşünmek için zihnimde kelimenin kendisinden daha fazla bir şeyin var olmasına gereksinim duymuyorum. Yine de kelimeyi kullandığımda kesinlikle zihnimde bir tür imgeye sahip olabilirim: muhtemelen bir parça kurutulmuş yaprak, bir bitki, ya da bir sigaranın içine ilişkin bir imge. Bununla birlikte, böyle herhangi bir imge özel bir imge olacağı için bu, kelimenin anlamındaki genelliği açıklamaya yetmeyecektir. Özel bir tütün örneğinin kokusu ya da imgesi olacaktır; ama bunun aktüel ve olası bütün tütün örneklerini kapsadığı nasıl varsayılır? Keza tütün

kelimesini kullandığınızda ya da duyduğunuzda, zihninizde belirli bir resme sahip olsanız bile, her insan kendi zihninde muhtemelen farklı bir resme sahip olacaktır; yine de bu hepimizin kelimeyi aynı anlamda kullanmasını engellemiyor.

Anlamanın gizemi, onun herhangi bir yere –ne kelimeye, ne zihne ne de kelime, zihin ve hakkında konuştuğumuz şey arasında dolaşıp duran ayrı bir kavram veya ideye– yerleşmiş olarak gözükmemesidir. Yine de biz dili kullanırız ve dil bizim zaman ve mekâna ilişkin muazzam mesafeleri birbirine bağlayan karmaşık fikirleri düşünebilmemizi sağlar. Okinawa’da kaç kişinin 150 santimetreden daha uzun olduğu, başka galaksilerde yaşam olup olmadığı ya da çıkardığınız küçük bir sesin muhtemelen hiçbir zaman doğrudan karşılaşmayacağınız pek çok karmaşık olgu nedeniyle doğru veya yanlış cümleler olması hakkında konuşabilirsiniz.

Belki de benim dilin evrensel mesafesini çok fazla genişlettiğimi düşünüyorsunuzdur. Günlük yaşamda kendisini ifade etmek için dili kullandığımız birçok ifade ya da düşünce çok fazla yerel ve özeldir. Eğer ben, “Tuzu uzat,” dersem ve sen de tuzu uzatırsan, bu “tuz” kelimesinin “Galaksi tarihimizde tuzun sodyum ve klordan ilk defa oluşmasından bu yana ne kadar süre geçti?” diye sorduğumuzda olduğu gibi herhangi bir evrensel anlam ihtiva etmesini gerektirmez. Kelimeler basitçe çoğu kez insanlar arasındaki ilişkilerde araç olarak kullanılırlar. Bir otobüs terminalinde bir işaret levhası üzerinde etekli küçük bir figür ve bir ok gördüğünüzde, bunun kadınlar tuvaletine giden yol olduğunu bilirsiniz. Zaten dilin çoğu bunun gibi bir işaretler ve tepkiler sistemi değil midir?

Belki dilin bir kısmı böyledir ve belki de “anne”, “baba”, “hayır” gibi kelimeleri kullanmayı öğrenmeye başlayış tarzımızdır. Fakat dil burada durmuyor; bir anda bir ya da iki kelimeyi kullanması mümkün olan basit etkileşimlerin dilin

yakın çevremizden oldukça uzaktaki bir dünyayı tasvir etmek için kullanımını anlamada bize nasıl yardım edebildiği açık değildir. Aslında öyle görünüyor ki, dilin daha büyük amaçlar için kullanımının bize dili daha küçük ölçüde kullandığımızda neler olup bittiği hakkında bir şeyler göstermesi çok daha olasıdır.

“Masanın üzerinde tuz var,” gibi bir ifade ister öğle yemeği esnasında pratik nedenlerle söylensin, ister zaman ve mekânca uzak bir duruma ilişkin bir tasvirin parçası olarak veya sadece hayali bir olasılığa ilişkin hipotetik bir tasvir olarak söylenmiş olsun aynı anlama gelir. Doğru ya da yanlış olsun, söyleyen ya da dinleyen onun doğru ya da yanlış olup olmadığını bilsin veya bilmesin aynı anlama sahiptir. Sıradan pratik hayatta olan biten ne olursa olsun, onun aynı şeyi ifade eden birbirinden oldukça farklı başka vakaları açıklamaya yetecek kadar genel bir şey olması gerekir.

Dilin sosyal bir fenomen olması elbette önemlidir. Tek tek her bir insan dili kendisi yapmış değildir. Çocukken bir dili öğrendiğimizde, zaten milyonlarca insanın yüzyıllardır birbirleriyle konuşmak için aynı kelimeleri kullanmakta olduğu, önceden var olan bir sisteme katılmış oluruz. Benim tütün kelimesini kullanımımın kendi başına bir anlamı yoktur, onun kelimenin ancak İngilizcede yer alan çok daha yaygın kullanımının parçası olarak bir anlamı vardır. (Şayet tütünü anlatmak için *blibble* kelimesini kullandığım özel bir kod benimseyecek olsaydım, bunu *bilibble*’ı aşına olduğum “tütün” kelimesiyle tanımlayarak yapardım.) Yine de hâlâ benim söz konusu kelimeyi kullanımımın içeriğini, birçoğu hakkında hiçbir şey bilmediğim bütün diğer kullanımlardan nasıl aldığını açıklamamız gerekir. Fakat kelimelerimi bu daha geniş bağlamın içine yerleştirmek onların evrensel anlamını açıklamaya yardım edebilir gibi görünüyor.

Fakat bu problemi çözmiyor. Kelimeyi kullandığımda, onun İngiliz dilinin bir parçası olması bakımından bir anlamı olabilir; ama kelimenin diğer bütün İngilizce konuşanlar tarafından kullanılması nasıl olup da ona evrensel bir alan tahsis edebiliyor? Dilin dünyayla olan ilişkisi problemi ister bir tek cümle hakkında isterse milyarlarca cümle hakkında konuşalım çok farklı değildir. Bir kelimenin anlamı yalnızca mevcut kullanımlarını değil, doğru ve yanlış tüm olası kullanımlarını içerir ve mevcut kullanımlar sadece olası kullanımların küçük bir parçasıdır.

Bizler küçük, sonlu varlıklarız ama anlam kâğıt üzerindeki işaretlerin veya seslerin yardımıyla bütün dünyayı ve içindeki pek çok şeyi idrak etmemizi, hatta önceden var olmayan ve belki de (biz olmasaydık) asla var olmayacak olan şeyler icat etmemizi sağlıyor. Problem, bunun nasıl mümkün olduğunu açıklamaktır: Söylediğimiz ya da yazdığımız bir şey, bu kitaptaki bütün kelimeler de dahil, herhangi bir şeye nasıl anlam veriyor?

HÜR İRADE

Diyelim ki bir kafeterya tezgâhı önünde dolaşıyorsunuz ve tatlıların önüne geldiğinizde bir şeftali ile üstü krema kaplı üçgen şeklinde büyük bir parça çikolatalı kek arasında seçim yapmakta tereddüt ediyorsunuz. Kek güzel görünüyor ama kilo yaptığını da biliyorsunuz. Yine de keki alıp zevkle yiyorsunuz. Ertesi gün aynaya bakıyorsunuz veya tartılıyorsunuz ve şöyle diyorsunuz: “Keşke o çikolatalı keki yemeseydim. Onun yerine bir şeftali yiyebilirdim.”

“Onun yerine bir şeftali yiyebilirdim,” ne anlama geliyor ve bu doğru mu?

Kafeterya tezgâhının önüne gittiğinizde şeftaliler orada hazır: Kek yerine bir şeftali alma fırsatına sahiptiniz. Ama kastettiğiniz tam olarak bu değil. Siz kek yerine şeftali alabileceğinizi kastediyorsunuz. Gerçekte yapmış olduğunuzdan farklı bir şey yapabilirdiniz. Zihninizde tasarlamadan önce keki mi yoksa meyveyi mi alacağınız belirsizdi ve birini tercih etmenizle verilen karar sadece sizin seçiminizdi.

Durum bu değil mi? “Onun yerine bir şeftali alabilirdim,” dediğinizde, bunun sadece sizin seçiminize bağlı olduğunu mu kastediyorsunuz? Çikolatalı keki seçtiniz, öyleyse bu sizin yaptığınız bir şeydir ama şeftaliyi seçmiş olsaydınız bunu da siz yapmış olurdunuz.

Lakin görünen o ki bu yeterli değildir. Sadece şeftaliyi seçmiş olsaydınız bunu sizin yapmış olacağınızı kastetmiyorsunuz. “Onun yerine bir şeftali alabilirdim,” dediğinizde, aynı zamanda şeftaliyi seçebileceğinizi de kastediyorsunuz. Bu konuda “acaba”larınız yok. Peki bu ne anlama geliyor?

Bunu meyveyi seçmiş olduğunuz başka örneklerle işaret ederek açıklayamazsınız. Yine keki seçmenin daha zor olduğunu düşünmüş olsaydınız ya da yanınızda meyve yiyen bir arkadaşınız bulunmuş olsaydı, meyveyi seçmiş olacağınızı söyleyerek de açıklanamaz. Aslında söylemekte olduğunuz şey, işler tıpkı bilfiil olduğu gibi olduğu takdirde çikolatalı kek yerine şeftaliyi de seçebileceğinizdir. Başka her şey gerçekte çikolatalı keki seçmiş olduğunuz duruma eşit olacak şekilde kesinlikle aynı olmuş olsaydı bile, bir şeftaliyi seçmiş olabileceğinizi düşünüyorsunuz. Yegâne fark, “ne güzel” diye düşünmek ve keki almak yerine “fena değil” diye düşünüp şeftaliyi almış olmanız olurdu.

Bu, sadece insanlar için (ve belki de bazı hayvanlar için) geçerli olan “yapabilirim” veya “yapabilirdim” düşüncesi-dir. “Araba yokuşu çıkabilirdi,” dediğimizde, birisi onu oraya doğru sürdüğü takdirde arabanın yokuşu çıkacak yeterli gücü olduğunu anlatırız. Yoksa arabanın yokuşun başına park edildiği bir durumda, onun burada durmaya devam etmek yerine birden yokuşu çıkabileceğini anlatmıyoruz. Bunun olması için birinin arabaya binip motoru çalıştırması gibi başka bir şeyin meydana gelmesi gerekir. Ama insanlar söz konusu olduğunda bundan farklı olarak onların bilfiil yapmadıkları birçok şeyi yapabileceklerini düşünüyor gibiyiz. Peki bu ne anlama geliyor?

Anlatılanın bir kısmı şöyle olabilir: Seçim yaptığınız ana kadar mutlak bir şekilde seçiminizi belirleyen hiçbir şey yoktur. Gerçekte çikolatalı keki seçtiğiniz ana kadar şeftaliyi

seçmeniz için açık bir imkân vardır. O, önceden belirlenmiş değildir.

Meydana gelen bazı şeyler önceden belirlenir. Örneğin, güneşin yarın belirli bir saatte doğacağı önceden tayin edilmiştir. Yarın güneşin doğmayacağı ve gecenin devam edeceği açık bir olasılık değildir. Bu sadece dünya eksenini etrafında dönmeyi durdursaydı ya da güneşin varlığı sona erseydi meydana gelebilecek bir şey olduğundan ve galaksimizde bu ikisinden birinin olmasını sağlayabilecek süregelen hiçbir şey olmadığından bu bir olasılık değildir. Dünya durdurulana kadar ekseninde dönmeye devam edecek ve yarın sabah onun dönüşü yüzümüzü güneşin tersi istikametine değil de tekrar güneş sisteminin içinde bulunan güneşe doğru çevirmemizi sağlayacaktır. Dünyanın duracağına ya da güneşin orada olmayacağına ilişkin bir olanak yoksa, güneşin yarın doğmayacağına ilişkin bir olanak da yoktur.

Çikolatalı kek yerine şeftaliyi alabilirdim dediğinizde kastettiğiniz şeyin bir kısmı, yaptığınız şeyin, güneşin yarın doğmasının önceden belirlenmesi gibi, önceden belirlenmiş olduğudur. Siz seçiminizi yapmadan önce, çikolatalı keki seçmenizi kaçınılmaz kılan bir süreç ya da zorlama yoktur.

Kastettiğiniz tam olarak böyle olmayabilir ama en azından kastettiğinizin bir kısmıymış gibi görünüyor. Zira gerçekten çikolatalı keki seçeceğiniz önceden belirlenmiş olsaydı, hem bu hem de çikolatalı kek yerine meyveyi de seçebilmiş olabileceğiniz aynı anda nasıl doğru olurdu? Eğer kek yerine şeftaliyi seçmiş olsaydınız, hiçbir şeyin şeftaliyi almanıza engel olamayacağı doğru olurdu. Fakat bu "eğer"ler sürecin sonunda bir şeftaliyi seçebilmiş olabileceğinizi söylemenizle aynı şey değildir. Bu olanak açık kaldıkça, yani keki seçerek bu olanağı ortadan kaldırırsanız kadar şeftaliyi seçemezsiniz.

Bazı insanlar, mutlak anlamda, gerçekte yaptığımız şeyden farklı herhangi bir şey yapmamızın asla mümkün olmadığını düşünmüştür. Yaptığımız şeyin seçimlerimize, kararlarımıza ve isteklerimize bağlı olduğunu ve farklı koşullarda farklı tercihler yaptığımızı kabul ederler. Bizler, yeknesak bir düzen içinde ekseni etrafında dönen dünya gibi değiliz. Buna rağmen, bu iddiaya göre her vakada daha biz eylemde bulunmadan önce mevcut olan koşullar eylemlerimizi belirlemekte ve onları kaçınılmaz kılmaktadır. Bir kişinin tecrübelerinin, arzularının ve bilgilerinin toplamı, kalıtsal özellikleri, sosyal koşullar ve karşı karşıya kaldığı seçimin mahiyeti, tüm bunlar daha bilemediğimiz diğer faktörlerle birlikte, kaçınılmaz koşullarda spesifik bir eylem meydana getirmek için bir araya gelirler.

Bu görüşe *determinizm* denir. Fikir, evrenin tüm yasalarını bilemeyeceğimiz ve ne olacağını tahmin etmek için onları kullanamayacağımızdır. Her şeyden önce bir insanın seçimini etkileyen karmaşık koşulların hepsini bilemeyiz. İkinci olarak, bu koşullar hakkında bir şeyler öğrendiğimizde ve bir tahmin yapmaya çalıştığımızda bile, bu tahminin kendisi koşullarda bir değişim ortaya koymak demektir ki bu tahmin edilebilen sonucu değiştirebilir. Fakat buradaki mesele tahmin edilebilirlik değildir. Hipotez, gezegenlerin hareketini idare eden yasalar gibi dünyada meydana gelen her şeyi idare eden doğa yasalarının var olduğu; bu yasalara uygun olarak, bir eylem öncesinde mevcut olan koşulların eylemin meydana gelmesini belirlediği ve herhangi başka bir olasılığı devre dışı bıraktığıdır.

Eğer bu doğruysa, zihninizde hangi tatlıyı seçeceğiniz hakkında bir karar oluştururken bile keki seçeceğiniz zaten üzerinizde içerden ve dışardan etkin olan birçok faktör tarafından önceden belirlenmiştir. Şeftaliyi seçebileceğinizi düşünmeni-

ze karşın yine de seçemezsiniz: Karar verme süreci sadece zihninizin içinde belirlenmiş olan sonucun ortaya çıkmasıdır.

Eğer meydana gelen her şey için determinizm söz konusu ise, siz daha doğmadan önce keki seçeceğiniz zaten belirlenmiştir. Seçiminiz tamamen önceki konum tarafından ve bu konumda ondan önceki konum tarafından belirlenmiş olup, bu ilanihaye gitmesini istediğiniz kadar geriye doğru böylece sürer gider.

Eğer meydana gelen her şey için determinizm söz konusu değilse –eğer önceden var olan nedenler tarafından belirlenmeksizin bir şeyler meydana geliyorsa– bile yaptığımız her şeyin onu yapmadan önce belirlenmiş olup olmadığı sorusu hâlâ oldukça önemli olurdu. Meyve ve kek arasında ya da bir seçimde iki aday arasında bir seçim yaptığınızda kendinizi ne kadar özgür hissederseniz hissedin, –koşullar ya da istekleriniz farklı olmuş olsaydı farklı bir seçimde bulunmuş olabileceğinize karşın– gerçekte bu koşullarda sadece bir seçim yapabilirdiniz.

Eğer kendinizle ve başkalarıyla ilgili olarak buna inandıysanız, muhtemelen olup bitenler hakkında ne hissedeceğiniz de değişirdi. Örneğin, bu durumda keke eğilim gösterip onu aldığınız için kendinizi suçlayabilir miydiniz? Kek yerine şeftaliyi seçemiyorsanız, “Gerçekten de onun yerine bir şeftali almalıydım,” demenizin bir anlamı olur mu? Eğer meyve olmasaydı kesinlikle bunu demenin bir anlamı olmazdı. Peki, ama eğer meyve olsaydı fakat keki seçmeniz önceden belirlendiği için onu seçemeseydiniz, bunu söylemenin bir anlamı nasıl olurdu?

Bunun ciddi sonuçları var gibi görünmektedir. Makul olarak kendinizi keki alma konusunda suçlayamayacağınız gibi, muhtemelen herhangi birini de ne kötü bir şey yaptığı için suçlayabilir ne de iyi bir şey yaptığı için ödüllendirebilirdiniz.

Bir şey önceden belirlendiyse onun olması kaçınılmazdır: Bu insanlar var olan koşullarda başka bir şey yapamazlardı. Öyleyse onları nasıl sorumlu tutabiliriz?

Evinizde verdiğiniz partiye gelip Glenn Gould plaklarınızı çalan birine çok kızabilirsiniz; ama diyelim ki bu kişinin eylemlerinin kendi doğası ve konumu ile önceden belirlendiğine inanıyorsunuz. Diyelim ki, onun karakterinin oluşumuna katkıda bulunmuş olan önceki eylemleri de dahil yaptığı her şeyin önceki koşullar tarafından belirlendiğine inanıyorsunuz. Hâlâ böyle bayağı bir davranış için onu sorumlu tutabilir misiniz? Yoksa onu plaklarınızın beyaz karıncalar tarafından yenilmiş olması gibi doğal bir felaket olarak değerlendirmek daha mı makuldür?

İnsanlar bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Kimileri, eğer determinizm doğruysa, yağdığı için yağmur ödüllendirilip suçlanamayacağı gibi, makul olarak hiç kimsenin herhangi bir şeyden dolayı suçlanamayacağını veya ödüllendirilemeyeceğini düşünürler. Kimileri ise kaçınılmaz olsa bile hâlâ iyi eylemleri ödüllendirmenin, kötü eylemleri de lanetlemenin bir anlamı olduğuna inanır. Her şey bir yana, birinin kötü davranış bakımından hareketlerinin önceden belirlenmiş olması onun kötü davranmadığı anlamına gelmez. Eğer plaklarınızı çalıyorsa, bu kişinin eylemi önceden belirlenmiş olsun ya da olmasın, saygısızlık ve alçaklığı göz önüne serer. Dahası, onu suçlamazsak ya da hatta muhtemelen cezalandırmazsak büyük olasılıkla bunu yine yapacaktır.

Öte yandan, eğer kişinin yaptıklarının önceden belirlendiğini düşünüyorsak, öyle görünüyor ki bu en fazla bir köpeği evdeki halıyı çiğnediği için cezalandırmak gibidir. Bu, onu yaptığından sorumlu tuttuğumuz anlamına gelmez: Sadece onun gelecekteki davranışını etkilemeye çalışıyoruzdur. Ben şahsen, birini yapmaması kendisi için imkânsız olan bir şeyi

yaptığı için suçlamanın (elbette determinizm benim bunu düşünmemin önceden belirlendiğine işaret etmiş olmasına karşın) anlamlı olduğunu düşünmüyorum.

Eğer determinizm doğruysa yüzleşmemiz gereken problemler var. Fakat belki de doğru değildir. Bugün birçok bilim insanı determinizmin maddenin temel parçacıkları için doğru olmadığına –bir elektronun belirli bir konumda yapabileceği şeyin birden daha fazla olduğuna– inanıyor. Eğer determinizm insan eylemlerinde geçerli değilse, bu da hür irade ve sorumluluğa açık kapı bırakır. İnsan eylemleri veya en azından bu eylemlerin bir kısmı önceden belirlenmiş değilse ne olur? Peki ya seçim yaptığınız ana kadar çikolatalı keki mi yoksa bir şeftaliyi mi seçeceğiniz açık bir olasılık ise? Bu durumda her ikisini de seçebilirdiniz. Gerçekte keki seçmiş olsanız bile, bir şeftaliyi de seçebilirdiniz.

Ama hür irade için bu tamamen yeterli mi? “Kek yerine meyveyi seçebilirdim,” dediğinizde kastettiğiniz tam olarak bu mu? Yani seçimin önceden belirlenmemiş olması mı? Hayır, bundan daha fazla şeye inanıyorsunuz. Yapacağınız şeyi, onu yaparak belirlemiş olduğunuza inanıyorsunuz. Önceden belirlenmiş değil, ama hemen şimdi öylece oluvermiş de değil. Onu yaptınız ve tersini de yapabilirdiniz. Fakat bu ne anlama geliyor?

Bu komik bir sorudur: Onun bir şey yapmak anlamına geldiğini hepimiz biliyoruz. Ancak problem, söz konusu eylemin, tüm diğer şeylerin yanı sıra istekleriniz, inançlarınız ve kişiliğinizle önceden belirlenmemişse herhangi bir açıklama olmadan, sadece öylece oluvermiş bir şey olarak görünmesidir. Bu durumda, o nasıl oluyor da sizin tarafınızdan yapılan bir şey oluyor?

Olası bir yanıt, bu sorunun bir cevabının bulunmadığıdır. Hür eylem yalnızca dünyanın temel bir niteliğidir ve bu çö-

zümlenemez. Nedensiz, hemen şimdi, öylece oluveren bir şey ile nedensiz, hemen şimdi, yapılan bir eylem arasında fark vardır. Bu açıklayamasak dahi hepimizin anladığı bir farktır.

Bazı insanlar bu noktada dururlar ve daha öteye gitmezler. Fakat bazıları kek yerine meyveyi seçebileceğinizin anlamını açıklamak için bizim bu açıklanmamış fikre başvurmamız gerektiğinden kuşku duyarlar. Şu ana kadar görüldü ki determinizm sorumluluk için büyük bir tehdittir. Fakat şimdi görülüyor ki seçimlerimiz önceden belirlenmeseler bile, yine de yapmadığımız bir şeyi ne şekilde yapabileceğimizi anlamak zordur. İki seçimden ikisi de önceden mümkün olabilir ama ben onların meydana gelişini belirlemedikçe, kontrolüm dışındaki nedenlerce belirlenmiş olsaydı olacak olandan daha fazla bir sorumluluğum yoktur. Eğer bir şeyi belirleyecek hiçbir şey yoksa ben onu nasıl belirleyebilirim?

Bu, determinizm ister doğru ister yanlış olsun, bizim her durumda eylemlerimizden sorumlu olmadığımız şeklinde korku verici bir olasılık doğurur. Eğer determinizm doğruysa, önceki koşullar sorumludur. Eğer determinizm yanlışsa hiçbir şey sorumlu değildir. Bu gerçekten de tatsız bir netice olurdu.

Söylemekte olduklarımızın çoğuna tamamen zıt olan bir başka olası görüş vardır: Bazı insanlar, eylemlerimizin sorumluluğunun onların belirlenmemesini gerektirmesinden ziyade, belirlenmesini gerektirdiğini düşünür. İddia, bir eylemin sizin yaptığınız bir şey olması için sizce belirli türden nedenler tarafından meydana getirilmesi gerektiğidir. Örneğin çikolatalı keki seçtiğinizde, bu öylece oluveren bir şeyden ziyade çikolatalı keki bir şeftaliyi istediğinizden daha fazla istediğiniz için yapmış olduğunuz bir şeydi. O anda kek ile ilgili arzunuz kilo almaktan kaçınma arzunuzdan daha güçlü olduğu için, eyleminiz keki seçmenizle sonuçlandı. Başka ey-

lem örneklerinde psikolojik açıklama daha karmaşık olacaktır ama daima psikolojik bir açıklama bulunacaktır. Aksi takdirde eylem sizin eyleminiz olmazdı. Bu açıklama, yaptığınız şeyin her şeye rağmen önceden belirlendiğini söylüyor gibidir. Yaptığınız şey, herhangi bir şey tarafından belirlenmeseydi, yaptığınız bir şeyden ziyade sadece açıklanmamış bir olay, birdenbire oluvermiş bir şey olurdu.

Buna göre, nedensel determinasyonun kendisi özgürlüğü tehdit etmez, sadece belirli bir tür neden bunu yapar. Eğer başka biri sizi onu almaya zorladığı için keki almışsanız, o zaman bu hür bir seçim olmazdı. Ama hür eylem belirleyici hiçbir neden olmamasını gerektirmez: Bu, nedenin bilinen psikolojik türden bir neden olması gerektiği anlamına gelir.

Kendi adıma bu çözümü kabul edemem. Eğer yaptığım her şeyin benim koşullarım ve psikolojik durumum tarafından belirlendiğini düşünseydim, kendimi kapana girmiş gibi hissederdim. Yine bunun başka herkes için de geçerli olduğunu düşünseydim, onların bir sürü kuklaya benzediklerini düşünürdüm. Onları eylemlerinden dolayı sorumlu tutmanın bir köpeğe ya da kediye, hatta bir asansöre sorumluluk atfetmenizden daha fazla bir anlamı olmazdı.

Öte yandan, eğer seçimlerimiz belirlenmiyorlarsa, onlardan sorumlu olmamızın nasıl bir anlamı olacağını anladığımdan emin değilim. Eğer benimle ilgili hiçbir şey seçimimi belirleliyorsa, seçimi ben belirliyorum demenin ne anlama geldiği açık değildir. Öyleyse belki de bir parça kek yerine bir şeftaliyi seçebileceğinizi düşünmeniz felsefi bir yanılsamadır ve durum ne olursa olsun böyle bir şey doğru olamaz.

Bu sonuçtan kaçınmak için a. yaptığınızdan başka bir şeyi yapabileceğinizi söylerken neyi kastettiğinizi ve b. bunun doğru olması için sizin ve dünyanın nasıl olması gerektiğini açıklamak zorundasınızdır.

DOĞRU VE YANLIŞ

Diyelim ki insanlar ayrılırken kitaplarını kontrol ettiğiniz bir kütüphanede çalışıyorsunuz ve bir arkadaşınız sizden almak istediği zor bulunur bir referans kitabını kütüphaneden dışarı çıkarmasına izin vermenizi istedi. Çeşitli sebeplerle kabul etmekte tereddüt edebilirsiniz. Arkadaşınızın yakalanacağından ve bu takdirde hem onun hem de sizin sorun yaşayacağınızdan korkabilirsiniz. Kitabın kendiniz kullanabilmek için kütüphanede kalmasını da isteyebilirsiniz.

Fakat aynı zamanda arkadaşınızın teklif ettiği şeyin yanlış olduğunu da –bunu yapmaması ve sizin yardım etmemeniz gerektiğini– düşünebilirsiniz. Eğer böyle düşünüyorsanız, bu ne anlama gelir? Ve –eğer varsa tabii– onu doğru kılan şey nedir?

Onun yanlış olduğunu söylemek, sadece kurallara aykırı olduğunu söylemek demek değildir. Yönetimi eleştirmeyi yasaklayan bir yasa gibi yanlış olmayan bir şeyi yasaklayan kötü kurallar var olabilir. Aynı zamanda otellerde ve lokantalarda ırk ayrımcılığını destekleyen bir yasa gibi yanlış olan bir şeyin yapılmasını gerektirdiği için kötü olan kurallar da olabilir. Yanlış ve doğru düşünceleri kurallara aykırı olan ve olmayan şeyler düşüncelerinden farklıdırlar. Eğer öyle olmasaydı, eylemlerin değerlendirilmesinde kullanıldıkları gibi kuralların değerlendirilmesinde de kullanılamazlardı.

Eğer arkadaşınızın kitabı çalmasına yardım etmeniz yanlış olduğunu düşünüyorsanız, ona yardım etme konusunda bir rahatsızlık duyacaksınız: Bir arkadaşına yardım etmeyi reddederken sıkıntı duysanız bile, bir şekilde yine de ona yardım etmek istemeyeceksiniz. Ona yardım etmeme arzusu nereden geliyor? Bunun motivasyonu ve arkasında yatan neden nedir?

İçinde bir şeylerin yanlış olduğu çeşitli durumlar vardır; ama bu örnekte açıklama yapmanız gerekseydi, muhtemelen bunun kitaba arkadaşınız kadar ihtiyaç duyabilecek ama onu sadece herhangi birisinin ihtiyaç duyduğunda bakabileceği bir yer olan kütüphanenin referans odasında kullanabilecek olan kütüphanedeki diğer kullanıcılara karşı bir haksızlık olacağını söylerdiniz. Ayrıca arkadaşınızın kitabı almasına izin vermenin bu tür şeylerin kesinlikle olmaması için size para ödeyen işyeri sahibinize ihanet etmek olacağını da düşünebilirsiniz.

Bu düşünceler, kararınızın başkaları üzerindeki etkileriyle ilgilidir; elbette bu etkiler, başkalarının hiçbir zaman ne olup bittiğinin farkına varamayacak olması ihtimali nedeniyle, zorunlu olarak onların nasıl hissedeceklerine ilişkin etkiler değil ama kararınızdan dolayı bir şekilde zarar görecektikleriyle ilgili etkilerdir. Genelde bir şeyin yanlış olduğu düşüncesi o şeyin sadece onu yapan kişinin üzerindeki değil, başka insanların üzerindeki etkisine de bağlıdır. Başkaları bundan hoşlanmayacaktır ve eğer farkına varsalardı buna itiraz ederlerdi.

Varsayalım ki, bütün bunları arkadaşınıza açıklamaya çalışıyorsunuz ve o da size şöyle diyor: "Farkına varırsa kütüphane müdürünün bundan hoşlanmayacağını ve büyük olasılıkla kütüphanedeki diğer kullanıcılardan bazılarının kitap kayb olduğu için mutsuz olacaklarını biliyorum, ama kimin

umurunda? Ben bu kitabı istiyorum; neden onları düşünmeliyim?”

Arkadaşınıza eyleminin yanlış olduğunu gösterecek argümanın, genelde ona bunu yapmaması için bir neden vermek olduğu varsayılır. Fakat birisi başka insanlara aldırmyorsa, genelde yanlış olduğu düşünölen şeylerden birini yapmaktan onu hangi neden alıkoyabilir? Hangi nedenlerden dolayı başkalarını öldürmemeli, incitmemeli, onlara yalan söylememeli ve onlardan çalmamalıdır? Eğer birisi bu tür şeyleri yaparak istediklerini elde edebiliyorsa, bunları neden yapmamalı? Eğer bunları yapmaması için hiçbir neden yoksa, yaptığı şey hangi anlamda yanlıştır?

Elbette çoğu insan, bir ölçüde başkalarını dikkate alır ve önemser. Birisi başkalarını dikkate almıyor ve önemsemiyorsa, çoğumuz onun ahlak kurallarına bağılı olmadığı sonucuna varırız. Fakat bundan dolayı bir insanı hiç önemsemeden, yalnızca cüzdanını çalmak için öldüren bir kişi otomatik olarak mazur görülmez. Onun başkalarını önemsememesi yaptığını haklı çıkarmaz: Başkalarını önemsemeliydi. Fakat neden başkalarını önemsemesi gerekiyor? Bu soruya cevap vermek için birçok teşebbüste bulunulmuştur. Cevapların birisi bu kişinin halihazırda önemseddiği başka bir şeyi tespit etmeyi ve daha sonra da ahlakı ona bağlamayı dener.

Örneğin bazı insanlar, bu dünyada berbat suçlardan paçayı yırtabilseniz ve yasalar ya da hemcinsleriniz tarafından cezalandırılmasanız bile böyle eylemlerin, öldükten sonra sizi cezalandıracak (ve eğer yanlış yapmaya meyledip de bunu yapmazsanız da ödüllendirecek) olan Tanrı tarafından yasaklandığına inanırlar. Bu nedenle, böyle bir şeyi yapmak menfaatinizeymiş gibi göründüğünde bile aslında öyle değildir. Hatta bazı insanlar ceza tehdidi ya da ödöl vaadi ile ahlaki

icapları destekleyecek bir Tanrı var olmadığında ahlakın bir illüzyon olacağına inanırlar: “Tanrı yoksa her şey mubahtır.”

Bu, ahlakın dini temelini kabataslak bir versiyonudur. Tanrı’nın emirlerine itaatin motivasyonunun korku değil de sevgi olduğu bir durumsa ahlakın dini temelini daha cazip bir versiyonudur. Tanrı sizi sever, öyleyse siz de O’nu sevmelisiniz ve O’nu gücendirmemek için emirlerine itaat etmek istemelisiniz.

Fakat dini motivasyonu nasıl yorumlarsak yorumlayalım, bu tür bir cevaba üç itiraz vardır. İlk olarak, Tanrı’ya inanmayan insanların çoğu hâlâ doğru ve yanlış hakkında yargılarda bulunuyorlar ve cüzdanla birlikte yakalanmadan kaçabileceğinden emin olabilse de hiç kimsenin cüzdanı için bir başkasını öldürmemesi gerektiğini düşünüyorlar. İkinci olarak, eğer Tanrı varsa ve yanlış olanı yasaklıyorsa, bu hâlâ bir şeyleri yanlış kılan olgu değildir. Cinayetin bizatihi kendisi yanlıştır ve bu da (eğer yasaklarsa) Tanrı’nın onu yasaklamasının nedenidir. Tanrı –sağ çorabınızdan önce sol çorabınızı giymeniz gibi– herhangi bir şeyi basitçe onu yasaklayarak yanlış kılamaz. Eğer Tanrı sizi bunu yaptığınız için cezalandıracaksa, onu yapmanız tavsiye edilmez ama onu yapmanız yanlış olmayacaktır. Üçüncü olarak, ceza korkusu ve ödül umudu ve hatta Tanrı sevgisi bile doğru motivasyonlar gibi görünmüyor. Öldürmenin, hilekârlığın ya da çalmanın yanlış olduğunu düşünüyorsanız, böyle şeyleri yapmaktan kendi başınıza gelecek sonuçlardan korktuğunuz ya da yaratıcınızı gücendirmek istemediğiniz için değil, bunlar mağdur olan insanlar için kötü şeyler oldukları için kaçınmalısınız.

Üçüncü itiraz, aynı zamanda, ahlakın eylemde bulunması gereken kişinin menfaatlerine hitap etme gücüne ilişkin başka açıklamalar için de kullanılabilir. Örneğin, başkalarına

saygılı olmalısınız ki, onlar da size aynı şekilde davransınlar. Bu iyi bir tavsiye olabilir. Fakat ancak yaptığınız şeyin başkalarının size nasıl davranacağını etkileyeceğini düşündüğünüz sürece geçerlidir. Bu, başkaları farkına varmayacaklarsa, doğru şeyi yapmanızın lehinde veya (birine çarptıktan sonra hızla kaçan bir şoför gibi) kimse görmeden ortadan kaybolup gidekseniz yanlış şeyi yapmanızın aleyhinde olabilecek bir neden değildir.

Ahlakın temeli olarak başka insanlara yönelik doğrudan bir ilginin yerine geçecek bir şey yoktur. Ahlakın herkes için geçerli olduğu varsayılır. Ama herkesin başkalarına yönelik böyle bir ilgiye sahip olduğunu varsayabilir miyiz? Kesinlikle hayır. Bazı insanlar son derece bencildir ve hatta bencil olmayanlar bile herkesi değil de sadece tanıdıkları insanları önemseyebilirler. Öyleyse herkesin başka insanlara, hatta tanımadıklarına bile zarar vermemesini zorunlu kılacak bir nedeni nereden bulacağız? Aslında İngilizceyi (ya da başka herhangi bir dili) anlayan herhangi birine verilebilecek türden ve başka insanlara zarar vermenin aleyhinde olan genel bir argüman vardır ki bu, birinin bencil istekleri herhangi bir şekilde kendisinin başkalarına kötü davranmada ısrar etmesine sebep olacak kadar güçlü olsa bile, yine de onun başka insanları önemsemek için bazı nedenlere sahip olduğunu ortaya çıkaracak gibi görünür. Bu, daha önce işitmiş olduğunuzdan emin olduğum bir argümandır: “Biri size bunu yapsaydı, hoşunuza gider miydi?”

Bu argümanın nasıl işe yarayacağını varsayıldığını açıklamak kolay değildir. Diyelim ki, yağmurlu bir günde bir lokantadan çıkarken başka birinin şemsiyesini gizlice yürütmek üzeresiniz ve biri size şöyle dedi: “Biri size bunu yapsaydı hoşunuza gider miydi?” Neden bunun sizi duraksatacağı veya kendinizi suçlu hissettireceği varsayılıyor?

Genelde bu soruya verilecek ilk cevabın, “Bundan hiç de hoşlanmazdım!” olduğu varsayılır. Ama ya gelecek adım? Şöyle dediğinizi varsayalım: “Eğer biri bunu bana yapsaydı bundan hiç hoşlanmazdım. Ama şanslıyım ki hiç kimse bana bunu yapmıyor. Ben başkasına yapıyorum ve bu hiç de umurumda değil!”

Bu cevap sorunun altında yatan amacı göz ardı etmektedir. Biri yağmurlu bir günde şemsiyenizi çalarsa bunun hoşunuza gidip gitmeyeceği sorulduğunda aslında sizin o anki hisleriniz üzerinde düşüneceğiniz varsayılmaktadır. Buysa, “Bundan hoşlanmazdım”dan fazlasını içerir, tıpkı ayağınızı bir kayaya vurduğunuzda bundan hoşlanmamanız gibi. Eğer biri şemsiyenizi çalarsa kızarsınız. Sadece şemsiyenin kaybolmasıyla ilgili değil, şemsiye hırsızıyla ilgili de hisleriniz olur. Şöyle düşünürsünüz: “Zar zor kazandığım parayla satın aldığım ve hava raporunu okuduktan sonra öngöründe bulunarak yanımda getirdiğim şemsiyemi alma küstahlığını nereden buluyor? Neden kendi şemsiyesini getirmedi?” vesaire.

Menfaatlerimiz başkalarının saygısız davranışlarıyla tehdit edildiğinde, çoğumuz başkalarına karşı daha saygılı olmak için bir nedeni olanların kıymetini daha kolay anlarız. Size zarar verildiğinde büyük olasılıkla diğer insanların bunu önemsemesi gerektiği hissine sahipsinizdir: Bunun onların endişesi olmadığını ve size zarar vermekten kaçınmaları için nedenleri bulunmadığını düşünmezsiniz. İşte, “Hoşunuza gider miydi?” argümanının ortaya çıkacağını varsaydığı his budur.

Çünkü bir başkası şu an ona yapmakta olduğunuzu size yapsaydı buna kızacağınızı kabul ederseniz, onun bunu size yapmamak için bir nedeni olacağını düşündüğünüzü de kabul edersiniz. Eğer bunu kabul ediyorsanız, bu nedenin ne olduğu üzerinde düşünmeniz gerekir. Bu kişi, dünyadaki bü-

tün insanlar içinde sadece size zarar veriyor olamaz. Başka herhangi birinin değil de sadece sizin şemsiyenizi çalmaması için özel bir neden yoktur. Sizinle ilgili özel hiçbir şey yoktur. Söz konusu neden, bu neden her ne olursa olsun, bu şahsın hem size hem başka birine zarar vermemesini sağlayan bir nedendir. Bu neden aynı zamanda benzer bir durumda başka herhangi birinin de yine size ya da başka birine zarar vermesini önleyen bir nedendir.

Ama bu neden, herhangi birinin başka birine bu şekilde zarar vermemesini gerektiren bir neden ise, o zaman (burada herhangi birisi herkes anlamına geldiği için) sizin de başkasına bu şekilde zarar vermemenizi gerektiren bir nedendir. Öyleyse bu bir başkasının şemsiyesini çalmamayı gerektiren bir nedendir.

Bu basit bir tutarlılık meselesidir. Bir defa benzer durumlarda bir başkasının size zarar vermemesi için bir nedeni olduğunu kabul ederseniz ve yine onun sahip olacağı nedenin oldukça genel olduğunu ve sadece sizin ya da onun için geçerli olmadığını kabul edecek olursanız, o zaman tutarlı olmak için aynı nedenlerin şimdi sizin için de geçerli olduğunu kabul etmeniz gerekir. Şemsiyeyi çalmamalısınız ve eğer bunu yaptıysanız da kendinizi suçlu hissetmelisiniz.

Eğer bir insan kendine, "Biri size bunu yapsaydı, hoşunuza gider miydi?" diye sorulduğunda, "Ona hiç kızmazdım. Eğer biri yağmurlu bir günde şemsiyemi çalarsa bundan hoşlanmazdım ama onun bu konuda benim hislerimi dikkate almasını gerektirecek herhangi bir neden olduğunu da düşünmezdim," şeklinde cevap verirse bu argümandan kurtulabilir. Ama kaç insan dürüstçe bu cevabı verebilir? Sanırım çoğu insan çılgın olmadıkları sürece, kendi menfaatlerinin ve zararlarının sadece kendileri için değil, aynı zamanda diğer insanlara onları önemsemeleri için bir neden verecek şekil-

de, başkaları için de önemli olduğunu düşünür. Hepimiz acı çektiğimizde bunun sadece bizim için kötü olmadığını, aynı zamanda nihai olarak da kötü olduğunu düşünürüz.

Ahlakın temeli, bazı insanlar (ya da hayvanlar) için iyi ya da zararlı olanın sadece onların bakış açılarından değil ama düşünen her insanın anlayabileceği daha genel bir bakış açısından iyi ya da kötü olduğu inancıdır. Bu demektir ki her insanın ne yapacağına karar verirken sadece kendi menfaatlerini değil, başkalarının menfaatlerini de dikkate almasını gerektiren bir nedeni vardır. O, sadece bazı insanlara –ailesine, arkadaşlarına, özel olarak nemsemiği insanlara– saygı duyuyorsa bu yeterli değildir. Elbette belirli insanları ve aynı zamanda da kendini daha fazla nemseyecektir; fakat aynı zamanda yaptığı şeyin herkesin iyiliğine ya da zararına olan etkisini dikkate almasını gerektiren nedenlere de sahiptir. Eğer oğumuza benziyorsa düşündüğü şey başkalarının, arkadaşları olmasalar bile, onu önemsemeleri gerektiğidir.

Bu doğruysa bile, o sadece ahlakın kaynağıyla ilgili basit bir ervedir. Bize başkalarının menfaatlerini nasıl dikkate almamız gerektiğini ya da bize yakın olan belirli insanların ve kendimizin menfaatleriyle başkalarının menfaatleri çatıştığında ne yapacağımızı söylemez. Hatta bize, kendi vatandaşlarımızla karşılaştırıldığında başka ülkelerde yaşayan insanları ne kadar nemsememiz gerektiğini de söylemez. Genelde ahlakı kabul edenler arasında özellikle neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkında birçok anlaşmazlık vardır.

Örneğin, her insanı kendinizi nemsemiğiniz kadar önemsemeli misiniz? Bir başka deyişle, komşunuzu (hatta gerçek anlamda sizin komşunuz olmadığında bile) kendinizi sevdiğiniz kadar sevmeli misiniz? Sinemaya her gidişinizde bilet ücretinin onu bir başkasına verirsiniz mi yoksa açlığın azal-

tilması için bağışlarsanız mı daha fazla mutluluğa yol açacağını kendinize sormalı mısınız?

Çok az insan bu kadar özgecidir. Eğer biri, başkaları ile kendi arasında çıkar gözetmeyen tarafsız biriye, büyük olasılıkla aynı zamanda başka insanlar arasında da çıkar gözetmeyen tarafsız biri olması gerektiği fikrindedir. Bu da arkadaşlarını ve akrabalarını yabancılardan daha fazla önemsemesine engel olur. Kendisine yakın olan belli insanlarla ilgili özel duyguları olabilir; ama örneğin, sıkıntıdan kurtarmak için bir arkadaşına ya da bir yabancıya yardım etmek arasında veya çocuklarını sinemaya götürmek ile bilet parasını açlığı önlemek için bağışlamak arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa, tam tarafsızlık onlara iltimasta bulunmayacağı anlamına gelir.

Öyle görünüyor ki, birçok insandan bu derece bir tarafsızlık talep etmek çok fazla şey istemektir: Bu talebi karşılayan biri müthiş bir aziz olurdu. Fakat, "Ne kadar tarafsız olmaya çalışmalıyız?" sorusu ahlaki düşüncede önemli bir sorudur. Siz özel birisiniz ama dışarıdan baktığınızda sadece diğerlerinin arasında bir kişi olduğunuzu ve onlardan daha önemli olmadığınızı da kabul edebilirsiniz. Bu bakış açısı sizi ne kadar etkilemelidir? Kendinize dışarıdan baktığınızda, kendinizi başka herhangi bir kimseden daha fazla önemsemediğiniz için, dışarıdan bakış açısına bir şekilde önem verirsiniz. Aksi takdirde başka insanların size yaptıklarını önemsemek için bir nedenleri olduğunu düşünmezsiniz. Fakat kendinize dışarıdan baktığınızda kendinizi herhangi birinden daha fazla önemsemediğiniz için, içeriden baktığınızda önem verdiğiniz kadar önem vermezsiniz.

Açık olmayan sadece ne kadar tarafsız olmamız gerektiği değildir, neyin bu sorunun cevabını doğru bir cevap kılacağı

da açık değildir. Herkes için, kişisel olarak önemseydiği şey ile tarafsız olarak önem verdiği şey arasındaki dengeyi bulacak tek bir doğru yol var mıdır? Yoksa cevap farklı motivasyonlarına bağlı olarak kişiden kişiye değişecek midir?

Bu bizi bir diğer büyük meseleye götürüyor: Doğru ve yanlış herkes için aynı mıdır?

Çoğu zaman ahlakın evrensel olduğu düşünülür. Bir şey yanlışsa onun herkes için yanlış olduğu varsayılır. Örneğin cüzdanını çalmak istediğiniz için birini öldürmek yanlışsa, bu kişiyi ister önemseyin ister önemsemeyin onu öldürmek yanlıştır. Ama bir şeyin yanlış olmasının onu yapmaya engel olan bir neden olduğu varsayılıyorsa, bir şeyleri yapma nedenleriniz motivasyonlarınıza bağlıysa ve insanların motivasyonları çok farklı şekillerde değişebiliyorsa, o zaman görünen o ki herkes için bir tek doğru ve yanlış olmayacaktır. Çünkü insanların temel motivasyonları birbirinden farklıysa, herkesin izlemek için bir nedene sahip olduğu temel bir davranış standardı bulunmayacaktır.

Bu problemi çözmenin üç yolu vardır ama hiçbirisi de tatmin edici değildir.

Öncelikle diyebiliriz ki aynı şeyler herkes için doğru ve yanlıştır; ama herkesin doğru olanı yapmasını ve yanlış olan-
dan kaçınmasını sağlayacak bir nedeni yoktur: Sadece doğru tarzda ahlaki motivasyonları olan insanlar doğru olanı doğru olduğu için yapmak adına bir nedene sahiptir. Bu ahlakı evrensel kılar ama bunu ahlakın gücünü zayıflatma pahasına yapar. Birinin cinayet işlemesinin yanlış olacağını fakat bunu yapmamak için bir nedeni bulunmadığını söylemenin ne anlamı geldiği açık değildir.

İkinci olarak, herkesin doğru olanı yapmak ve yanlış olan-
dan kaçınmak için bir nedeni olduğunu ama bu nedenlerin kişinin aktüel motivasyonlarına bağlı olmadığını söyleyebili-

riz. Bu nedenler daha ziyade motivasyonlarımızın doğru motivasyonlar olmadığı durumlarda, motivasyonlarımızı değiştirecek olan nedenlerdir. Bu, ahlakı eylemin nedenlerine bağlar fakat herkesin aktüel olarak sahip olduğu motivasyonlara tabi olmayan bu evrensel nedenlerin ne olduğunu açıklamaz. Bir katilin, motivasyonlarından ya da arzularından hiçbiri ona böyle bir neden vermemesine karşın, yine de cinayet işlememesini gerektiren bir nedene sahip olduğunu söylemenin anlamı nedir?

Üçüncü olarak, ahlakın evrensel olmadığını ve bir kişinin ahlaki açıdan yapması gereken şeyi, ancak genellikle başka insanları bilfiil ne kadar önemseydiğine dayanan özel bir tür nedene sahip olduğu kadarıyla yapacağını söyleyebiliriz. Eğer güçlü ahlaki motivasyonları varsa, güçlü nedenler ve güçlü ahlaki gereklilikler ortaya koyacaklardır. Eğer ahlaki motivasyonları zayıfsa ya da hiç yoksa onunla ilgili ahlaki gereklilikleri de benzer şekilde ya zayıf olacak ya da hiç var olmayacaktır. Psikolojik açıdan gerçekçi gibi görünebilir fakat böyle bir şey aynı ahlak kurallarının sadece iyi insanlar için değil, herkes için geçerli olduğu fikrine zıttır.

Ahlaki gerekliliklerin evrensel olup olmadığı sorusu sadece farklı bireylerin motivasyonlarını birbirleriyle karşılaştırdığımızda değil, aynı zamanda farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda kabul edilmiş olan ahlak standartlarını birbirleriyle karşılaştırdığımızda da ortaya çıkar. Büyük olasılıkla bugün yanlış olduğunu düşündüğünüz kölelik, marabalık, insan kurban etmek, ırk ayrımcılığı, dini ve politik özgürlüğün reddi, soya dayalı kast sistemleri gibi birçok şey geçmişte büyük kitlelerce ahlaki açıdan doğru olarak kabul edilmişti. Yine büyük olasılıkla şu an doğru olduğunu düşündüğünüz bazı şeyler gelecekteki toplumlarda yanlış olarak düşünülecektir. Ne olduğundan emin olamasak bile, yine de tüm bun-

lara ilişkin bir tek hakikat bulunduğuna inanmak mı, yoksa doğru ve yanlışın belirli bir zaman, yer ve sosyal tecrübeye bağlı olduğuna inanmak mı daha makuldür?

Doğru ve yanlışın kesinlikle koşullara bağlı olduğu bir durum vardır. Genellikle ödünç aldığınız bir bıçak sizden geri istenirse onu sahibine geri vermek doğru bir davranıştır. Ama eğer o anda bıçağın sahibi çıldırmışsa ve bıçağı birini öldürmek için geri istiyorsa, bu durumda bıçağı ona vermemelisiniz. Böyle bir şey, temel seviyede ahlakın göreceli olduğu anlamına gelmez; o nedenle de sözünü ettiğim türden bir görecelik sayılmaz. Sadece aynı temel ahlak ilkelerinin farklı koşullarda farklı eylemleri gerektirdiği anlamına gelir.

Bazı insanların inandığı daha derin türden bir görecelik – öldürmenin ne zaman doğru olduğu ne zaman olmadığı ya da başkaları için hangi fedakârlıklarda bulunmak gerektiği gibi– doğru ve yanlış olanla ilgili en temel standartların tamamen içinde yaşadığımız toplumda genel kabul gören standartlara bağlı olduğu anlamına gelir.

Aslında kendi toplumunuzda kabul gören standartları eleştirmek ve onların ahlaken yanlış olduğunu söylemek daima mümkün görüldüğü için buna inanmak bana çok zor geliyor. Fakat eğer benim fikrimi kabul ederseniz bu, insanların çoğunluğunun doğru ve yanlış konusunda ne düşündüğünün tersine, gerçekten doğru ve yanlış olanın ne olduğu hakkında bir fikir, daha objektif bir standart talep ediyorsunuz demektir. Bunun ne olduğunu söylemek oldukça zor; fakat toplumun söylediklerini körü körüne izleyen insanlar olmadığımız sürece hepimizin anlayacağı bir fikirdir.

Ahlakın içeriğiyle ilgili birçok felsefi problem vardır. Örneğin, "Başkalarına yönelik ahlaki bir ilgi ya da saygı kendini nasıl ifade etmelidir?", "Başkalarına istediklerini elde etmeleri konusunda yardım mı etmeliyiz, yoksa esas olarak onlara

zarar vermekten ve onları engellemekten mi kaçınmalıyız?”, Nasıl ve ne kadar tarafsız olmalıyız?” Buradaki ilgim genelde ahlakın temeliyle –ahlakın ne kadar evrensel ve objektif olduğuyla– ilgili olduğu için bu soruların çoğuyla ilgilenmeyeceğim.

Burada, ahlak kavramının bütününe yönelik bir itirazı cevaplamalıyım. Şu ana kadar herhangi birinin herhangi bir şeyi yapmasının tek nedeninin onu yapmanın kendisini iyi, yapmamanın ise kötü hissettireceği olduğunun söylendiğini duymuşsunuzdur. Gerçekten kendi rahatımızı düşünerek motive olmuşsak, ahlakın başkalarını düşünmemizi sağlama ya çalışması boşunadır. Bu görüşe göre, bir kişinin başkalarının iyiliği için kendi menfaatinden vazgeçiyor görüldüğü ahlaki bir davranış bile gerçekte kişinin kendi menfaatiyle motive edilmiştir: Kişi doğru şeyi yapmazsa hissedeceği suçluluk duygusundan kaçınmak ya da doğru şeyi yaparsa elde edeceği kendini tebrik etme heyecanını tecrübe etmek istemektedir. Fakat, bu tür duyguları olmayanlar için ahlaklı olmayı gerektiren bir motivasyon yoktur.

O halde, insanların yapmaları gerektiğini düşündükleri şeyi yaptıklarında çoğu zaman kendilerini iyi hissedecekleri doğrudur: Benzer şekilde, yanlış olduğunu düşündükleri şeyi yaparlarsa çoğu zaman kendilerini kötü hissederler. Ama bu söz konusu duyguların onların eylemlerinin motivasyonu olduğu anlamına gelmez. Birçok durumda duygular, aynı zamanda eylemi de doğuran motivasyonlardan kaynaklanır. Doğru şeyi yapmak için, onu yapmanın kendinizi iyi hissettirmesi dışında, birtakım başka nedenler olduğunu düşünmedikçe doğru şeyi yaptığınız için kendinizi iyi hissetmezsiniz.

Yanlış şeyi yapma konusunda, onu yapmanın kendinizi suçlu hissettirmesi dışında, yapmamak için birtakım başka nedenler olduğunu düşünmedikçe de yanlış şeyi yaptığınız

için kendinizi suçlu hissetmezsiniz: Eylemden suçluluk duymak için onu doğru kılan bir Őeyler olmalıdır. İşlerin olması gereken Őekli en azından budur. Bazı insanların, yapılan bir Őeyin yanlış olduğunu dűřünmelerine yol açacak bir neden bulunmadığında bile, kimi zaman irrasyonel bir suçluluk hissinde kapıldıkları doğrudur; fakat ahlakın varsayılan işleyiş Őekli bu değildir.

Bir anlamda, insanlar yapmak istedikleri Őeyi yaparlar. Ama bir Őeyler yapmak istemelerinin motivasyonları ve nedenleri birbirinden önemli ölçűde farklıdırlar. Birine sadece elinde kafama doėrultulmuř bir tabanca olduėu ve cűzdanımı vermezsem beni öldűrmekle tehdit ettiėi için cűzdanımı vermek isteyebilirim. Yine sadece kendimi iyi hissettireceėi için deėil ama onun yařamının da benimki kadar önemli olduėunu ve ben onun yerinde olsaydım beni kurtarmak için bir nedene sahip olacaėı gibi, benim de onun yařamını kurtarmak için bir nedenim olduėunu kabul ettiėim için boėulan bir yabancıyı kurtarmak için buz gibi bir nehre atlamak isteyebilirim.

Ahlak argűmanı hepimizde olduėu varsayılan tarafsız, çıkar gözetmeyen bir motivasyon potansiyelini harekete geçirmeyi dener. Fakat maalesef çok derine göműlű olabilir ve kimi durumlarda ortada gözűkmeyebilir. Herhangi bir durumda, davranıřımızı kontrol etme bakımından hem güçlü bencil motivasyonlarla hem de çok fazla bencil olmayan bařka kiřisel motivasyonlarla műcadele etmek zorundadır. Ahlakı temellendirmenin güçlüėű insan davranıřının sadece bir tane deėil, birçok motivasyonu olmasından gelir.

ADALET

Bazı insanların zengin, bazılarının ise fakir doğması adil midir? Eğer adil değilse, bununla ilgili bir şeyler yapılmalı mıdır?

Dünya ülke içinde ya da ülkeler arasında görülen eşitsizliklerle doludur. Bazı çocuklar konforlu, rahat evlerde doğarlar ve iyi beslenip iyi eğitim alarak yetişirler. Diğerleri fakir doğarlar, yeterince beslenmezler ve asla ciddi bir eğitim ya da tıbbi bakım almazlar. Açıkçası bu şans meselesidir: İçine doğduğumuz sosyal ya da ekonomik sınıf veya ülkeden sorumlu değiliz.

Buradaki soru şudur: İnsanların kendi hataları olmayan ve onlardan dolayı sıkıntı çektikleri eşitsizlikler ne kadar kötüdür? Hükümetler güçlerini mağdurlarının sorumlu olmadığı bu türden eşitsizlikleri azaltmaya çalışmak için kullanmalı mıdır?

Bazı eşitsizlikler kasten ve zorla dayatılmıştır. Örneğin ırk ayrımcılığı bir ırktan olan insanları başka ırktan olan insanlar için yasaklanmamış olan işlerden, ev sahibi olmaktan ve eğitim almaktan mahrum bırakır. Ya da kadınlar işlerinden çıkarılır veya yalnızca erkeklere tanınan ayrıcalıklar onlardan esirgenebilir. Bu sadece kötü şans meselesi değildir. Irk ve cinsiyet ayrımcılığı açıkça adil olmayan şeylerdir. Bunlar

insanların temel refahını etkilemesine izin verilmemesi gereken faktörlerin neden olduğu eşitsizlik örnekleridir. Adalet, fırsatların nitelikli olanlara açık olmasını gerektirir ve hükümet böyle bir fırsat eşitliğini güçlendirmeye çalıştığında, bu açıkça iyi bir şeydir.

Ancak ırkçı ya da cinsiyetçi ayrımcılığın dışında, olayların günlük akışı içinde ortaya çıkan eşitsizlikler hakkında ne söylemek gerektiğini bilmek daha zordur. Çünkü fırsat eşitliği varsa ve herhangi nitelikli biri ırk, din, cinsiyet ya da etnik kimliğine bakılmaksızın bir üniversiteye gidebilir, bir iş sahibi olabilir, bir ev satın alabilir ya da bir iş için rekabet edebilse bile, yine de hâlâ birçok eşitsizlik olacaktır.

Daha iyi koşullara sahip olan insanlar, genellikle daha iyi eğitim almış, daha fazla kaynağa sahip olmuş olacaklar ve dolayısıyla iyi işler için rekabet edebilecek daha iyi bir konumda bulunacaklardır. Bir fırsat eşitliği sisteminde bile, kimi insanlar başlangıçta belli bir avantaja sahip olacak ve sonunda da doğal yetenekleri aynı olan başka insanlardan daha kazançlı çıkacaklardır.

Sadece bu değil, doğal yeteneklerdeki farklar da rekabetçi bir sistemde sonuçtaki kazançlar bakımından büyük farklar oluşturacaktır. Yeteneklerine yüksek talep olanlar herhangi bir özel yeteneği ya da hüneri olmayanlardan daha fazla kazanabileceklerdir. Bu farklar da kısmen bir şans meselesidir. İnsanlar yeteneklerini kullanmak ve geliştirmek zorunda olmalarına karşın, gösterdikleri çabanın miktarı çoğu insanın Merly Streep gibi hareket etmesini, Picasso gibi resim yapmasını veya Henry Ford gibi otomobil üretmesini sağlamayacaktır. Benzer şeyler daha az başarılar için de geçerlidir. Hem doğal yetenek hem aile hem de sınıfsal geçmişi bakımından şanslı olmak rekabetçi bir toplumda kişinin gelirini ve konu-

munu belirleme bakımından önemli faktörlerdir. Eşit fırsat hep eşit sonuçlar doğurmaz.

Bu eşitsizlikler, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı sonunda ortaya çıkan eşitsizliklerden farklı olarak, kendileri yanlış olarak görünmeyen eylemler ve tercihlerle ortaya çıkarlar. İnsanlar çocuklarını yetiştirmeye ve onlara iyi bir eğitim vermeye çalışırlar; bazılarının bu amaç doğrultusunda kullanmak için diğerlerinden daha fazla parası vardır. İnsanlar istedikleri ürünler, hizmetler ve işler için ücret öderler. Bazı iş sahipleri ya da imalatçılar, sundukları iş ya da ürüne daha fazla talep olduğu için diğerlerinden daha zengin olurlar. Her tür iş yeri ve organizasyon, işi iyi yapacak işçiler çalıştırmaya çalışır ve az rastlanır hünerleri olanlara daha fazla ücret öder. Eğer birincisinin maharetli bir aşçısı olduğu, ikincisinin ise olmadığı için lokantanın biri müşteri dolu ve diğeri boş ise, birinci lokantayı seçen ve ikinciye gitmeyen müşteriler seçimlerinin ikinci lokantanın sahibi, çalışanları ve onların aileleri üzerinde olumsuz bir sonucu olmuş olsa bile, yanlış bir şey yapmış sayılmazlar.

Bu sonuçlar bazı insanları oldukça kötü duruma düşürdüğünde son derece rahatsız edicidirler. Bazı ülkelerde nüfusun büyük bir bölümü nesilden nesle fakirlik içinde yaşar. Fakat Birleşik Devletler gibi refah içindeki bir ülkede bile birçok insan eğitime ve ekonomiye dayalı dezavantajlardan dolayı yaşama iki darbeye başlar. Kimileri bu dezavantajların hakkından gelebilir, ama bu daha yüksek bir başlangıç noktasından yola çıkıp da iyi bir şey elde etmekten çok daha zordur.

En rahatsız edici olan ise refah, sağlık, eğitim ve gelişme bakımından zengin ve fakir ülkeler arasında var olan aşırı eşitsizliktir. Dünyadaki pek çok insanın bugüne kadar ekonomik açıdan Avrupa, Japonya ya da Birleşik Devletler'deki en

fakir insan kadar rahat etme şansı olmamıştır. İyi ve kötü şans bakımından ortaya çıkan bu büyük farklılıklar kesinlikle adil görünmüyor; ama bunlarla ilgili herhangi bir şey yapılması gerekiyorsa, yapılması gereken nedir?

Hem eşitsizliğin kendisi üzerinde hem de eşitsizlikten kurtulma veya eşitsizliği azaltma üzerinde düşünmemiz gerekir. Eşitsizliklerin kendileriyle ilgili temel soru şudur: Eşitsizliğin hangi türden nedenleri yanlış nedenlerdir? Eşitsizlikleri azaltmayla ilgili temel soru ise şudur: Eşitsizliği ortadan kaldıracak hangi yöntemler doğru yöntemlerdir?

Kasten yapılmış ırk ya da cinsiyet ayrımcılığı vakalarında cevaplar kolaydır. Burada eşitsizliğin nedeni yanlıştır çünkü ayrımcı yanlış bir şey yapmaktadır. Eşitsizliği gidermek için basitçe ayrımcılık yapan kişiyi bunu yapmaktan alıkoymak yeterli olur. Eğer bir ev sahibi evini siyahilere kiralamayı reddediyorsa, bu bir ev sahibi aleyhine dava açılmalıdır.

Fakat başka vakalarda sorular daha zordur. Problem, yanlış bir şey olarak görünen eşitsizliklerin yanlış bir şey yapan insanlarla ilgili olmayan nedenlerden kaynaklanabilmesidir. Başkalarından çok daha fakir doğan insanların kendi hataları olmayan bir şeyden dolayı sıkıntı çekmeleri adil görünmüyor. Ama bir yandan bazı insanlar para kazanmada başkalarından daha başarılı olduklarından ve çocuklarına ellerinden geldiği kadar fazla yardım etmeye çalıştıklarından, öte yandan da insanların genelde refah ve pozisyonları giderek çoğalan ve nesilden nesle aktarılan kendi ekonomik ve sosyal sınıflarının üyeleriyle evlenme eğiliminde bulunmalarından dolayı bu tür eşitsizlikler hep vardır. İş kararları, mal mülk edinme, evlilikler, miraslar, çocuklar için harcanan çaba ve onları okutmak için gösterilen gayret gibi eylemler kendi başlarına yanlış olarak görünmez. Yanlış olan bir şey varsa eğer bu sa-

dece sonuçtur; yani bazı insanların yaşama hak etmedikleri dezavantajlarla başlamasıdır.

Bu tür bir kötü şansa adil olmadığı için itiraz edersek, bu itiraz insanların kendi hatalarından dolayı değil de sadece içinde doğdukları sosyoekonomik sistemin normal işleyişinin sonucu olarak ortaya çıkan dezavantajlardan acı çektikleri için yapılmalıdır. Ayrıca bazılarımız fiziksel açıdan engelli doğmuş olmak gibi bir kişinin kendi hatasından kaynaklanmayan bütün kötü şansların mümkün oldukça telafi edilmesi gerektiğine de inanır. Fakat izninizle bu tartışmada böyle vakaları göz ardı edeceğim. Burada toplumun ve ekonominin, özellikle de rekabetçi bir ekonominin işleyişinden kaynaklanan hak edilmemiş eşitsizlikler üzerinde yoğunlaşmak istiyorum.

Bu hak edilmemiş eşitsizliklerin iki ana kaynağı, daha önce söylediğim gibi insanların içine doğdukları sosyoekonomik sınıflar arasındaki farklar ile insanların istenen işlerle ilgili doğal yetenekleri veya hünerleri arasındaki farklardır. Bu şekilde ortaya çıkan eşitsizliklerde bir yanlış olduğunu düşünmeyebilirsiniz. Fakat burada bir yanlış olduğunu ve bir toplumun bu eşitsizlikleri kaldırmaya çalışması gerektiğini düşünüyorsanız, o zaman ya eşitsizliğe yol açan nedenlerin kendilerine ya da doğrudan eşit olmayan sonuçlara müdahale edecek bir çözüm önermeniz gerekir.

Şimdi gördüğümüz gibi nedenlerin kendileri birçok insanın zamanlarını ve paralarını nasıl harcayacakları, yaşamlarını nasıl yönlendirecekleri konusundaki görelî olarak masum tercihlerini içermektedir. Hangi ürünleri satın alacakları, çocuklarına nasıl yardım edecekleri ya da çalışanlarına ne kadar ücret ödeyecekleri konusunda insanlara müdahale etmek, birileri banka soymak veya siyahlara ya da kadınlara karşı

ayrımcılık yapmak istediğinde onlara müdahale etmekten oldukça farklıdır. Bireylere ekonomik yaşamları açısından daha dolaylı bir müdahale onlardan vergi almak, özellikle de kazançlarından, miraslarından ve zenginlerden fakirlerden daha fazla vergi alabilmek için düzenlenen bir şeyden, yani tüketim üzerinden vergi almaktır. Bu, bir hükümetin, insanların paralarının hepsini kendi mülkiyetlerinde tutmalarına müsaade etmeyerek nesiller boyunca refah bakımından ortaya çıkmış olan büyük eşitsizliklerin daha da artmasını engellemek için başvurabileceği bir yoldur.

Bununla birlikte, daha önemlisi ekonomik açıdan çocuklarını destekleyemeyen ailelerin çocuklarını desteklemek ve onlara yoksun oldukları eğitim avantajlarından bir kısmını sağlamak için vergi vasıtasıyla elde edilen kamu kaynaklarını kullanmaktır. Kamuya ait sosyal refah programları bunu sağlık sigortası, yiyecek, barınma ve eğitimle ilgili belli başlı mali destekler sağlamak için vergi gelirlerini kullanarak yapmaya çalışırlar. Bu, doğrudan sosyoekonomik sınıf farklarından doğan eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedef alır.

Yeteneklerdeki farklılıklardan doğan eşitsizliklere gelince, kişinin rekabetçi ekonomiyi feshetmeden, bu nedenleri ortadan kaldırmak için yapabileceği çok fazla şey yoktur. Yapılacak birtakım işler için insanları kiralama konusunda, insanlar arasında işleri, firmalar arasında da müşterileri kapma noktasında bir rekabet olduğu sürece, bazı insanlar başkalarından daha fazla para kazanacaktır. Tek alternatif herkese aşağı yukarı aynı ücretin ödendiği ve insanların işlerine bir tür merkezi otorite tarafından atandığı, merkezi olarak idare edilen bir ekonomi olurdu. Bu sistem denenmesine karşın, hem özgürlük hem de etkinlik bakımından yüksek maliyeti –başkaları farklı düşünse de benim kanaatime göre kabul edebilmek için oldukça yüksek maliyeti– olmuştur.

Eğer biri rekabetçi ekonomiyi ortadan kaldırmadan farklı yeteneklerden doğan eşitsizlikleri azaltmak istiyorsa, bu eşitsizliklerin kendilerini hedef alması zorunlu olacaktır. Bu, yüksek gelirlerden yüksek vergi tahsil etmek ve herkese ya da en azından düşük gelirli insanlara bedava kamu hizmeti sağlamak suretiyle yapılabilir. Yine bu, para kazanma gücü çok düşük olanlara bir tür “negatif gelir vergisi” şeklinde nakit ödemeleri de kapsayabilir. Bu programlar hak edilmemiş eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmayacağı gibi, herhangi bir vergilendirme sisteminin ekonomi üzerinde, işçileri ve fakirleri de kapsayacak şekilde önceden tahmin etmenin oldukça zor olabileceği başka etkileri de olacaktır; bundan dolayı bir çözüm üretme meselesi her zaman karmaşık ve zordur.

Fakat konuyu felsefi açıdan ele alıp üzerinde yoğunlaşılacak olursa görülür ki, sınıf geçmişi ve doğal yetenekler nedeniyle ortaya çıkan farklardan doğan hak edilmemiş eşitsizlikleri azaltmak için gerek duyulan tedbirler vergilendirme vasıtasıyla insanların ekonomik faaliyetlerine müdahale etmeyi içerir: Hükümet bazı insanlardan para alır ve bunu başka insanlara yardım etmek için kullanır. Ama bu, vergilendirmenin yegâne ve hatta temel kullanımı bile değildir. Çoğu vergi fakirlerden daha çok iyi durumda olan insanların yararlanacağı şeylere harcanır. Oysa “yeniden tevzi edici” vergilendirme denilen ve problemimizle ilgili olan önemli bir vergilendirme türü bulunmaktadır. Bu tür bir vergilendirme, hükümet gücünün insanlara sadece hırsızlık ya da ayrımcılık gibi haddi zatında yanlış yaptıkları için değil, aynı zamanda adil görünmeyen bir sonuca katkıda bulundukları için de müdahale etmek için kullanılmasını içerir.

Yeniden tevzi edici vergilendirmenin doğru olmadığını düşünenler vardır; çünkü onlara göre insanlar yanlış bir şey yapmadıkça, tüm bu eşitsizlikleri üreten ekonomik etkileşim-

ler yanlış olmadıkça ve insanlar tamamen masum olduklarında hükümet insanlara müdahale etmemelidir. Ayrıca bunların sonucunda ortaya çıkan eşitsizliklerin kendilerinde yanlış bir şeyler olmadığını da düşünebilirler. Onlara göre bu eşitsizlikler hak edilmemiş ve mağdurların hatasından kaynaklanmamış olmasına karşın, toplum onları düzeltmekle yükümlü değildir. Diyecekler ki yaşam tam olarak budur: Bazı insanlar diğerlerinden daha talihlidir. Bu konuda herhangi bir şey yapmak zorunda olduğumuz yegâne an, kötü talihin birinin başka birine yanlış bir şey yapmasının sonucu olarak ortaya çıktığı andır.

Bu tartışmalı politik bir meseledir ve bu konuda birçok farklı kanaat vardır. Bazı insanlar bir insanın içine doğduğu sosyoekonomik sınıftan kaynaklanan eşitsizliklere, yetenek ya da hünerdeki farklılıkların sonucu olan eşitsizliklerden daha fazla itiraz ederler. Bir insanın zengin mahallesinde, bir diğerinin ise gecekondü mahallesinde doğmasının sonuçlarından hoşlanmazlar ve bir insanın kazanabileceği bir şeyi kendi çabalarıyla hak etmesi gerektiğini düşünürler. Bu yüzden, onlara göre birinin satılabilir bir mahareti ya da sofistike hünerler öğrenme yeteneği varken, bir başkası ancak pek fazla maharet gerektirmeyen işleri yapabildiği için, birincisinin çok fazla ikincisinin ise çok az kazanmasında adil olmayan bir şey yoktur.

Ben kendim, her iki nedenden de kaynaklanan eşitsizliklerin adil olmadığını ve bir sosyoekonomik programın bu durumu yeniden tevzi edici bir vergilendirme sistemi vasıtasıyla önleyebilecek yerde bazı insanların kendi hatalarından kaynaklanmayan ağır maddi ve sosyal dezavantajlarla yaşamaları ile sonuçlanmasının kesinlikle haksızlık olduğunu düşünüyorum. Bu konu hakkında kendi kararınızı vermek için hem eşitsizliğe yol açan hangi nedenleri adil bulmadığınız

hem de hangi çözümleri meşru bulduğunuz üzerine düşünmeniz gerekir.

Şu an esas olarak toplumsal bir sosyal adalet problemi hakkında konuşmaktayız. Problem, hem dünyada eşitsizliklerin çok fazla olmadığı, hem de tüm dünyadan vergi toplayabilecek ve bu vergilerin etkin bir şekilde kullanılmasını teminat altına alabilecek bir dünya hükümetinin yokluğunda hangi çözümlerin mümkün olduğu açık olmadığı için, dünya ölçeğinde ele alındığında çok daha zordur. Büyük olasılıkla, birçok yönden ürkütücü bir hükümet olacağı nedeniyle, şu an olduğu gibi gelecekte de bir dünya hükümeti olması ihtimali yoktur. Buna rağmen, küresel adalet konusunda şu an sahip olduğumuz birbirinden ayrı egemen devletler sistemiyle ne yapılacağını bilmek son derece zor olsa da önümüzde hâlâ küresel bir adalet problemi bulunmaktadır.

ÖLÜM

Herkes ölür, ama herkes ölümün ne olduğu hakkında aynı fikirde değildir. Bazıları bedenlerinin ölümünden sonra cennete, cehenneme ya da başka bir yere giderek bir hayalet veya farklı bir bedenle, –hatta bir insan olarak bile değil– dünyaya geri dönerek yaşamlarını devam ettireceklerine inanır. Başkaları ise varlıklarının sona ereceğine beden öldüğünde ben’in de yok olacağına inanırlar. Yine varlıklarının sona ereceğine inananlar arasında bazıları bunun dehşet verici bir gerçek, bazıları da normal olduğunu düşünür.

Kimi zaman hiçbirimizin kendisinin var olmayışını tasavvur edemeyeceği ve bu yüzden de varlığının ölümü ile sona ereceğine ciddi olarak inanamayacağı söylenir. Fakat bu pek doğru görünmüyor. Elbette kendi içinizden yola çıkarak var olmayışınızı tasavvur edemezsiniz. Tamamen yok olmanın neye benzediğini kavrayamazsınız; çünkü kendi içinizden yola çıktığınızda ona benzeyen hiçbir şey bulamazsınız. Bu anlamda, geçici bir süreliğine bile olsa tamamen bilinçsiz olmanın nasıl olduğunu tasavvur edemezsiniz. İçerden bakarak bunu tasavvur edemeyeceğiniz olgusu onu hiçbir şekilde tasavvur edemeyeceğiniz anlamına gelmez: Sadece kendinize bilinçsizken ya da derin bir uykudayken kendi dışınızdan bakarak düşünmeniz gerekir. Bunu düşünmeniz için bilinçli

olmak zorunda olsanız da bu kendinizi bilinçli olarak düşünüyorsunuz anlamına gelmez.

Ölüm için de aynısı geçerlidir. Kendi yokluğunuzu hayal etmek için bunu kendinize dışarıdan bakarak, yani bütün yaşam ve tecrübenizin bedeninizi terk etmesiyle birlikte, siz olan kişinin bedenini tasavvur ederek düşünmeniz gerekir. Bir şeyi hayal etmek için sizin onu tecrübe etmenizin nasıl bir his olacağını hayal etmek zorunlu değildir. Kendi cenazenizi hayal ettiğinizde kendi cenazeniz bakımından şu an olması imkânsız bir durumu hayal ediyor değilsiniz: Onun başka birinin gözünden nasıl görüneceğini hayal ediyorsunuz. Elbette kendi ölümünüzü düşünürken hâlâ canlısınız ama bu kendinizi bilinçsiz hayal ederken aslında bilinçli olmanızdan daha büyük bir problem değildir.

Ölüm sonrası yaşam sorunu daha önce tartıştığımız zihin-beden problemiyle ilgilidir. Eğer düalizm doğruysa ve her insan birbirine bağlı bir ruh ve bedenden oluşuyorsa, ölümden sonra yaşamın nasıl mümkün olduğunu anlayabiliriz. Ruh, bedenin yardımı olmaksızın, kendi başına var olabilecek ve zihinsel bir yaşama sahip olabilecektir. Bu durumda ruh, beden öldüğünde yok olmak yerine bedeni terk edebilir. Ruh (yeni bir bedene bağlanmadıkça) bedene bağlı olmaya dayanan bir eyleme ve duyu algısıyla ilgili zihinsel bir yaşam türüne sahip olamayacaktır. Fakat ruh belki –diğer ruhlarla doğrudan iletişim gibi– farklı nedenler ve etkilere dayanan farklı türden içsel bir yaşama sahip olabilir.

İfade etmeliyim ki, eğer düalizm doğruysa ölümden sonra yaşam mümkün olabilir. Ama ölüm sonrası yaşam aynı zamanda ruhun yaşamını devam ettirmesi ve devam eden bilinçliliği tamamen ruhun meskeni olan bedenden aldığı destek ve uyarıma bağlı olabileceği için mümkün olmayabilir de ve belki bu nedenle bir beden değiştirme de söz konusu olmayabilir.

Ancak eğer düalizm doğru değilse, zihinsel süreç beyinde olup bitiyorsa ve tamamen beynin ve organizmanın diğer kısımlarının biyolojik fonksiyonuna bağlı ise, o halde bedenin ölüm sonrası yaşamı mümkün değildir. Ya da daha açık konuşmak gerekirse, bu durumda ölüm sonrası zihinsel yaşam biyolojik ve fiziksel yaşamın yeniden iadesini, yani bedenin yeniden yaşama dönmesini gerektirmektedir. Bu belki bir gün teknik olarak mümkün olabilir: İnsanlar öldüklerinde bedenlerini dondurmak ve daha sonra sorun olan her neyse, gelişen tıbbi yöntemlerle sorunu gidermek ve onları tekrar yaşama döndürmek mümkün olabilir.

Bu mümkün olduğunda bile yine de birkaç yüzyıl sonra yaşama dönen kişinin siz ya da başka birisi olup olmadığına ilişkin sorular var olacaktır. Belki de eğer ölümden sonra dondurulduysanız ve daha sonra bedeniniz yeniden canlandırıldıysa, uykudan uyanan siz değil, sadece geçmiş yaşamınızdaki anılara sahip size benzeyen biridir. Fakat aynı bedende aynı sizin ölümden sonra canlanmanız mümkün olsa bile, bu sıradan anlamda ölümden sonraki yaşam ile kastedilen şey değildir. Ölüm sonrası yaşam, genellikle önceki bedeniniz olmadan var olduğunuz bir yaşamdır.

Bedenden ayrı ruhlara sahip olup olmadığımıza nasıl karar vereceğimizi bilmek zordur. Eldeki bütün kanıt ölümden önce bilinçli yaşamın tamamen sinir sisteminde olup bitenlere bağlı olduğudur. Eğer dini öğretileri ya da ölüyle iletişim kurmaktan söz eden ruhçu iddiaları dikkate almayarak sadece sıradan gözlemin izinden gidersek, bir öte dünyaya inanmak için neden yoktur. Bununla birlikte, bu bir öte dünya olmadığına inanmak için bir neden midir? Ben bunun böyle bir neden olduğunu düşünüyorum; ama başkaları tarafsız kalmayı tercih edebilir.

Yine başkaları kanıt yokluğunda imanı temel alarak bir öte dünyaya inanabilirler. Ben şahsen iman esinli bu tür bir inan-

cın nasıl mümkün olduğunu hiç anlamıyorum; ama açıkçası bazı insanlar bunu başarabilir ve hatta onu son derece doğal bir şey olarak bile görebilir.

İzninizle problemin diğer veçhesine dönelim: Ölüm karşısında nasıl hissetmemiz gerekir? O iyi bir şey midir, kötü bir şey midir? Yoksa ne iyi ne de kötü bir şey midir? Burada kendi ölümünüz hakkında hissettiklerinizin ne kadar makul olduğu üzerinde konuşuyorum, başkalarının ölümüyle ilgili hissettikleriniz üzerinde pek durmuyorum. Ölüm ihtimalini bir dehşet, bir keder mi yoksa bir derman, bir teselli olarak mı görmelisiniz?

Şurası kesin ki, bu ölümün ne olduğuna bağlıdır. Eğer ölümden sonra yaşam varsa, beklenen olasılık ruhunuzun gideceği yere bağlı olarak ya sevinç ya üzüntü olacaktır. Ama zor ve felsefi açıdan en ilginç olan soru, eğer ölüm bir sonsa ölüm konusunda nasıl bir tepki vermemiz gerektiğidir. Var olmayı terk etmek korkunç bir şey midir?

İnsanlar bu konuda farklı düşünürler. Bazıları ölü bir insan için var olmamanın, tamamen yok olmanın iyi de kötü de olamayacağını söylerler. Başkaları yok olmanın ve gelecek olası yaşam sürenizin tamamen sona ermesinin, hepimiz bununla yüzleşmek zorunda olsak bile en kötü şey olduğunu ifade eder. Kimileri de ebedi olarak yaşamak tahammül edilemez ölçüde sıkıcı olacağı için ölümün –elbette ancak çok erken değil de er geç gelmesi durumunda– bir nimet olduğunu söylerler. Kendinden sonra herhangi bir şeyin var olmadığı bir ölüm, ölen kişi için ya iyi ya da kötü bir şey olacaksa, olumsuz bir iyi ya da kötü olmalıdır. Çünkü ölüm, kendisi bir hiçlik olduğu için zevk alınan ya da alınamayan bir şey olamaz. Eğer o iyi ise, onun iyi olması, (can sıkıntısı ya da acı gibi) kötü bir şeyden yoksun olmasından dolayı olmalıdır. Eğer kötü ise, bu da onun (ilginç ya da hoş tecrübeler gibi) iyi şeylerden yoksun olmasından dolayı olmalıdır.

Şimdiki halde öyle görünüyor ki ölümün olumlu veya olumsuz herhangi bir değeri olamaz; çünkü var olmayan birisi için ne yarar ne de zarar söz konudur: Buna rağmen, yine de bir insan için olumsuz bir iyi ya da olumsuz bir kötünün var olması gerekir. Fakat üzerinde düşünüldüğünde görülür ki, bu aslında bir problem değildir. Biz daha önce var olmuş bir kişinin ölüm ile hem zarar hem de yarar görmüş olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, diyelim ki bu kişi yanan bir binanın içinde hapis kalmış, kafasına bir kiriş düşmüş ve hemen o anda ölmesine sebep olmuş. Sonuçta bu kişi canlı canlı yanarak can vermenin ıstırabını duymuyor. Öyle görünüyor ki, bu vakada onun daha kötü bir şeyden kurtulduğu ve acı çekmeden öldüğü için şanslı olduğunu söyleyebiliriz. O an ki ölüm olumsuz bir iyi olmuştur; çünkü böyle bir ölüm onu, aksi olduğu takdirde beş dakika sonra başına gelecek mutlak bir kötülükten kurtarmıştır. Bu olumsuz iyiden hoşlanmaması gerçeği, bunun onun için iyi bir şey olmadığı anlamına gelmez. Buradaki, "onun" zamiri bir zamanlar hayatta olan ama ölmemiş olsaydı acı çekecek olan kişiyi temsil etmektedir.

Ölüm hakkında aynı türden bir şey onu olumsuz bir kötülük olarak görerek de söylenebilir. Öldüğünüzde, yaşamınızdaki bütün iyi şeylerin; daha fazla yemeğin, filmin, seyahatin, sohbetin, aşkın, çalışmanın, kitabın, müziğin ya da herhangi bir şeyin sonu gelir. Eğer bunlar iyi idiyse, yoklukları kötüdür. Elbette onları özlemeyeceksiniz: Ölüm hücre hapsinde kilitli olmak gibi bir şey değildir. Ama açık olmak gerekirse, yaşamda iyi olan her şeyin son bulması, bir zamanlar canlı ama şimdi ölü olan biri için, bizatihi yaşamın kendisi sona erdiği için açıkça olumsuz bir kötülük olarak görülür. Tanıdığımız biri öldüğünde sadece kendi adımıza değil, onun adına da üzülürüz çünkü bugün güneşin aydınlığını göremeyecek ve tost makinesindeki ekmeğin kokusunu hissedemeyecektir.

Kendi ölümünüz üzerine düşündüğünüzde, yaşamdaki bütün iyi şeylerin son bulacağı gerçeği kesinlikle derin bir üzüntüye sebep olur. Fakat öyle görünüyor ki, bütün hikâye bundan ibaret değildir. Çoğu insan hayatta hoşlanacakları daha fazla şeyin olmasını ister; ancak bazı insanlara göre var olmama ihtimalinin bizzat kendisi, şu ana kadar söylenmiş olanlarla yeterince açıklanamayacak kadar dehşet vericidir. Dünyanın siz olmadan da yoluna devam edeceği ve sizin bir hiç olacağınız düşüncesine katlanmak son derece zordur.

Neden böyle olduğu açık değildir. Hepimiz daha biz doğmadan önce, bizim henüz var olmadığımız bir anın var olduğunu kabul ederiz. Öyleyse ölümden sonra var olmama ihtimalinden neden bu kadar rahatsız oluyoruz? Ama bu bir şekilde diğeriyle aynı hissi vermez. Öldükten sonra var olmama ihtimali, en azından birçok insan için geçmişte var olmakla karşılaştırılamayacak kadar dehşet vericidir.

Ölüm korkusu yaşamın sonu hakkında duyulan kederden çok daha fazla üzüntü vericidir. Daha fazla yaşamak ve yaşamın içerdüğinden daha fazlasına sahip olmak istememizi ve bu yüzden ölümü olumsuz bir kötülük olarak görmemizi anlamak kolay. Ama var olmama ihtimalimiz nasıl olur da mutlak bir şekilde korkutucu olabilir? Eğer varlığımız gerçekten ölümle son buluyorsa, beklenecek hiçbir şey yoksa, korkacak herhangi bir şey nasıl olabilir? İnsan bunun üzerine mantıklı olarak düşünürse, ölüm ancak ölümden sonra yaşamımızı sürdüreceksen ve muhtemelen dehşet verici bir dönüşüm geçireceksek kendisinden korkulacak bir şeymiş gibi görünür. Fakat bu çoğu insanın yok olmanın başlarına gelebilecek en kötü şeylerden biri olduğunu düşünmesini engellemez.

YAŞAMANIN ANLAMI

Belki de hepimiz iki yüz yıl içinde öleceğimiz için hiçbir şeyin önemi olmadığını düşünüyorsunuzdur. Bu düşünce tamamen size ait, özel bir düşüncedir çünkü iki yüz yıl içinde öleceğimiz gerçeğinin bizi niçin şu an yaptığımız hiçbir şeyin önemli olmadığı sonucuna götürmesi gerektiği açık değildir.

Bu düşünce, öyle görünüyor ki yaşamlarımız için bir şeyler yapmak ve amaçlarımıza ulaşmak için mücadele verdiğimiz bir koşuşturma içinde olduğumuz; ama bu koşuşturmanın ancak elde ettiklerimiz sürekli olacaklarsa bir anlamı bulunacağıdır. Oysa elde ettiklerimiz sürekli olmayacaktır. Şu andan itibaren binlerce yıl okunmaya devam edilecek harika bir edebiyat eseri yazmış olsanız bile, güneş sistemi soğumaya başlayacak veya evren yavaş yavaş dağılacak ya da aniden patlayıp yok olacak ve sonunda bütün izleriniz silinip gidecek.

Şurası kesin ki, bu türden azıcık bir ölümsüzlük bile umamıyoruz. Eğer yapacaklarımızın bir anlamı olacaksa, onu yaşamlarımızın içinde bulmalıyız.

Bu açıdan herhangi bir güçlük niçin vardır? Yaptığınız şeylerin çoğunun anlamını açıklayabilirsiniz. Para kazanmaya çalışıyorsunuz çünkü kendinizi veya muhtemelen ailenizi

desteklemek istiyorsunuz. Yemek yiyorsunuz çünkü açsınız. Uyuyorsunuz çünkü yorgunsunuz. Bir yürüyüşe çıkıyorsunuz ya da bir arkadaşınızı arıyorsunuz çünkü bu hoşunuza gidiyor. Gazete okuyorsunuz çünkü dünyada neler olup bittiğini öğrenmek istiyorsunuz. Eğer bunlardan herhangi birini yapmasaydınız mutsuz olurdunuz, öyleyse sorun nerede?

Sorun, küçük ya da büyük olsun, yaşamımız boyunca yaptığımız pek çok şeyin bir açıklaması ve gerekçesi olmasına karşın, bu açıklamaların hiçbirinin yaşamımızın anlamını bir bütün olarak –bütün bu etkinliklerin, başarıların ve başarısızlıkların, çabaların ve hayal kırıklıklarının parçası olduğu bir bütün olarak– açıklamamasıdır. Eğer her şeyin bütünü üzerine düşünürseniz, pek bir anlamı yok gibi görünür. Dışarıdan baktığınızda, asla var olmamış olsaydınız bunun bir önemi olmazdı. Siz varlıktan ayrıldıktan sonra da bir zamanlar var olmuş olmanızın pek bir önemi olmayacak.

Elbette varlığınız aileniz ya da size değer verenler için önemlidir; ama bir bütün olarak ele alındığında onların yaşamlarının da bir anlamı yoktur. Bu nedenle son noktada onlar için önemli olmanızın da bir önemi kalmamaktadır. Onlara önem veriyorsunuz; onlar da size önem veriyorlar. Bu, yaşamınıza bir anlam katabilir ama deyim yerindeyse, bu durumda sadece bir başkasının çamaşırlarını giyiyorsunuzdur. Herhangi biri bir defa varlığa geldiğinde, onun yaşamı boyunca kendisi için belirli şeyleri ve insanları önemli kılan ilgi ve ihtiyaçları vardır. Ama her şeyin bir bütün olarak önemi yoktur.

Fakat bütünün önemli olmamasının bir önemi var mıdır? “Boş ver,” diyebilir ve şöyle devam edebilirsiniz: “Benim için, trenim hareket etmeden önce istasyona gelip gelmememin ya da kediye doyurmayı unutup unutmamamın bir önemi olması yeterlidir. Yaşamda bundan daha fazlasına ihtiyacım yok.”

Bu tam anlamıyla iyi bir yanıt. Fakat ancak bakışınızı daha ötelere çevirmekten ve bütün her şeyin anlamının ne olduğunu sormaktan kaçınabilirsiniz işe yarar. Zira bunu yaptığınızda yaşamınızın anlamsızlığı olasılığına açık olursunuz.

Geniş bir bağlam içinde yer alan küçük şeyler size yeterli ölçüde anlamlı görünmedikleri –daha büyük bir soruyu cevapsız bırakmış göründükleri için– iki yüz yıl içinde ölecek olmanız düşüncesi yaşamınıza daha geniş bir bağlam içinde bakmanızın yollarından biridir. Fakat ya yaşamınızın daha büyük bir şeylerle bağlantılı bir anlamı varsa? Acaba bu yaşamınızın anlamsız olmadığı anlamına gelir mi?

Yaşamınızın daha büyük bir anlamı olmasının çeşitli yolları vardır. Belki dünyayı gelecek nesillerin yararını gözeterek daha iyiye doğru değiştirecek politik ya da sosyal bir hareketin parçası olabilirsiniz. Ya da belki de kendi çocuklarınıza ve onların çocuklarına iyi bir yaşam sunarak yardım edebilirsiniz. Yahut yaşamınızın dinsel açıdan bir anlamı bulunduğu ve bu nedenle dünya üzerindeki zamanınızın sadece Tanrı ile doğrudan görüşeceğiniz ebedi bir hayata hazırlık olduğu düşünülebilir.

Başka insanlarla, hatta uzak gelecekteki insanlarla olan ilişkilere dayalı anlam türlerinden söz edildiğinde, buradaki problemin ne olduğuna daha önce işaret etmiştim. Eğer bir insanın yaşamının, daha büyük bir şeyin parçası olması açısından bir anlamı varsa bile yine de bu daha büyük şeyin anlamını sorgulamak, yani “Anlamı nedir?” diye sormak mümkündür. Onun ya yine daha büyük bir şey açısından verilmiş bir cevabı vardır ya da yoktur. Eğer varsa, basitçe soruyu tekrar ederiz. Eğer yoksa, o zaman da anlam arayışımız anlamı olmayan bir şeyde son bulmuş olur. Fakat yaşamımızın kendisinin bir parçası olduğu daha büyük bir şeyin anlamsız olduğu kabul edilebilirse, neden halihazırda bir bütün olarak

yaşamımızın anlamsız olduğu kabul edilmesin? Yaşamınızın anlamsız olması neden doğru olmasın? Yaşamınızın anlamsız olması burada kabul edilebilir değilse, neden daha büyük bir bağlam içinde ele aldığımızda kabul edilebilir olur? Neden “Ama bu bütünün (insanlık tarihi, neslin çoğalması ya da her ne ise) anlamı nedir?” diye sormaya devam etmemiz gerekmiyor?

Yaşamın dinsel anlamına başvurmak bundan biraz daha farklıdır. Eğer yaşamınızın anlamının sizi seven ve öte dünyada kendisini göreceğiniz Tanrı’nın amacını yerine getirmenizden kaynaklandığına inanıyorsanız, o zaman “Peki onun anlamı nedir?” diye sormak uygun görünmez. Onun kendi dışındaki bir şeyden dolayı anlamı olan bir şey değil de anlamı kendi içinde bulunan bir şey olduğu kabul edilir. Ne var ki, bu sebepten dolayı onun da kendine has problemleri vardır.

Tanrı kavramı kendisinin bir açıklaması bulunmayan ama kendi dışında başka her şeyi açıklayabilen bir şeyden söz eden bir kavram olarak görünüyor. Ama böyle bir şeyin nasıl var olabileceğini anlamak son derece zordur. “Dünya neden böyledir?” sorusunu sorarsak ve bize dini bir yanıt verilirse, tekrar “Bu yanıt, neden dolayı doğrudur?” diye sormamız nasıl engellenebilir? Ne tür bir yanıt bütün “neden”li sorularımızın hepsine bir defada son verebilir? Eğer bir yerde durdurulabiliyorlarsa, neden daha önce durdurulamadılar?

Tanrı ve Tanrı’nın amaçları bize yaşamlarımızın anlamının ve değerinin nihai açıklaması olarak sunulursa, öyle görünüyor ki aynı problem ortaya çıkacaktır. Burada yaşamlarımızın Tanrı’nın amacını yerine getirdiği düşüncesinin yaşamlarımıza daha öte bir anlam gerektirmeyecek ölçüde bir anlam verdiği varsayılmıştır. Birinin “Tanrı’nın anlamı nedir?” diye soracağı, birinin “Tanrı’nın açıklaması nedir?” diye soracağının varsayılmasından daha fazla varsayılmış değildir.

Fakat nihai açıklama olarak Tanrı'nın rolüyle ilgili benim buradaki problemim Tanrı kavramının ne anlama geldiğini anladığımdan emin olmayışımdır. Gerçekten de her şeyi kuşatarak onlara anlam veren ama kendisi bir anlama sahip olmayan ya da buna gereksinim duymayan bir şey olabilir mi? Kendisi için dışarısı diye hiçbir yer olmadığı için, anlamı kendi dışından bakılarak araştırılamaz olan bir şey olabilir mi?

Eğer Tanrı'nın yaşamlarımıza bizim anlayamayacağımız bir anlam verdiği varsayılırsa, bu çok fazla rahatlık sağlamaz. Nihai bir açıklama olarak olduğu gibi nihai bir gerekçelendirme olarak da Tanrı, sormaktan vazgeçemeyeceğimiz bir soruya verilen anlaşılmaz bir cevap olabilir. Öte yandan belki de bütün anlam budur ve sadece ben dini kavramları anlamada başarısızımdır. Belki Tanrı'ya inanç, bize göre öyle olmasa da evrenin anlaşılabilir olduğuna inançtır.

İzninizle bu meseleyi burada bırakıp insan yaşamının daha alt boyutlarına geri döneyim. Yaşam bir bütün olarak anlamsızsa bile bunda üzülecek bir şey yoktur. Muhtemelen onu olduğu gibi kabul edebilir ve yaşamımızı önceden olduğu gibi aynı şekilde sürdürebiliriz. Zor olan, önünüzde ne olduğu hakkında gözlerinizi açık tutmak ve kendi yaşamınızın ve ilgi duyduğunuz başkalarının yaşamlarının anlamını kendi içinizden hareketle bulmaya çalışan gerekçelendirmelere izin vermektir. Bu durumda, eğer kendinize "Kendi yaşamımın –önde gelen bir öğrencinin, bir barmenin ya da her kimseniz onun yaşamının– anlamı ne?" diye sorarsanız, "Bir anlamı yok. Hiç var olmasaydım ya da herhangi bir şeyi önemsemeseydim bunun bir önemi olmazdı. Fakat şu an varım ve bir şeyleri önemsiyorum. İşte hepsi bu," diye cevap verirsiniz.

Bazı insanlar bu tavrı son derece tatminkâr bulurken, bazıları kaçınılmaz ama son derece rahatsız edici bir tavır olarak

görür. Problemin bir kısmı içimizden bazılarının kendimizi ciddiye almak gibi iflah olmaz bir eğilime sahip olmasıdır. Kendimize kendi “dışımızdan” gelen bir anlam yüklemek istiyoruz. Eğer yaşamımız bir bütün olarak anlamsız görünürse, o zaman bir parçamız –her zaman omuzlarımız üzerinden ne yaptığımıza bakan parçamız– tatminsizlik hisseder. Çoğu insanın çabaları, özellikle de hayatlarını devam ettirmeye ve refaha yönelik çabalarından ziyade ciddi hırslara hizmet eden çabaları, enerjilerinin bir kısmını bir önemlilik hissinden –yaptığınız şeyin sadece sizin için önemli olmadığı, daha büyük anlamda bir önem taşıdığı, sürekli bir önemi bulunduğu hissinden– alırlar. Bundan vazgeçmemiz gerekirse, o bizi yelkenlerimizi suya indirmekle tehdit edebilir. Eğer yaşam gerçek değilse, yaşamın amacı yoksa ve yaşamın sonu nihayette kabir ise belki kendimizi bu kadar ciddiye almak gülünçtür. Öte yandan, eğer kendimizi ciddiye almadan yapamıyorsak belki de sadece gülünç olmaya katlanmak zorundayızdır. Yaşam sadece anlamsız değil, saçma da olabilir.